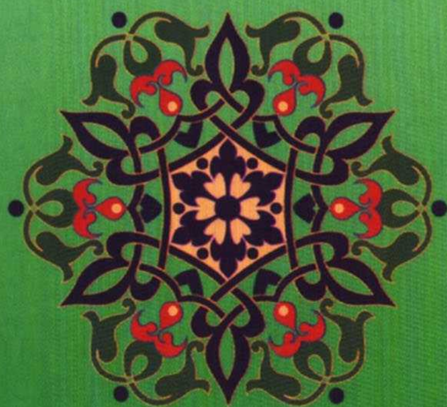
Ebu Hamid el-Gazali

Ispravno mjerilo

Ebu Hamid Muhammed EL-GAZALI

ISPRAVNO MJERILO / القسطاس المستقيم

Naslov izvornika: *El-Kistasu'l-mustekim;*
Medžmu'at Resa'il'l-imam Gazali,
Daru'l-kutubi'l-'ilmijje, Bejrut, 1994.

Izdavač:	Medžlis Islamske zajednice Sanski Most
Za izdavača:	Husejn Kovačević
Prijevod i bilješke:	Almir Fatić
Urednik:	Haris Grabus
Recenzenti:	prof dr. Džemaluddin Latić, prof. dr. Rešid Hafizović
Lektor:	prof. dr. Džemaluddin Latić
Korektor:	dr. Zuhdija Hasanović
Tehničko uređenje:	Aida Mujezin
Dizajn korice:	Fikret Kekić
Štampa:	"Bemust", Sarajevo
Za štampariju:	Mustafa Bećirović

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

141 . 336

al-GHAZZALI
Ispravno mjerilo / Ebu Hamid Muhammed El-Gazali;
[prijevod i bilješke Almir Fatić]. - Sanski Most:
Medžlis Islamske zajednice, 2005. - 99 str.; 20
cm

Prijevod djela: El-Kistassu'l-mustekim. -
Bibliografske bilješke uz tekst

ISBN 9958-9684-7-9
I. El-Gazali, Ebu Hamid Muhamed vidi al-Ghazzali
COBISS. BH - ID 14178566

Ebu Hamid Muhammed EL-GAZALI

ISPRAVNO MJERILO

القسطاس المستقيم

Mjerilo istinske spoznaje[1]

U ime Allaha, Svemilosnog, Samilosnog:

Kao prvo, zahvala pripada Uzvišenom Allahu, a kao drugo: blagoslov Poslaniku odabranom!

Potom velim: Braćo moja! Ima li neko među vama da mi povjeri svoje uši pa da mu ispričam nešto od jednog svog

---

[1] Prijevod je sačinjen prema izdanju bejrutske izdavačke kuće Dar el-kutub el-'ilmijje iz 1994. godine. Naslov Gazalijevog djela *el-Kistas el-mustekim* preveli smo kao *Ispravno mjerilo*. Ova sintagma se dva put spominje u Kur'anu, prvi puta u suri el-Isra', 17.:

> ***Kad na litru mjerite, punu mjeru napunite, i sve ispravnim mjerilom vagajte!***

- i drugi put u suri eš-Šu'ara', 182.:

> ***I mjerilom ispravnim mjerite!***

Gazali, dakle, naslov svoga djela preuzima iz Kur'ana. Također, imali smo priliku konsultirati i engleski prijevod ovoga djela od strane Richarda McCarthya kojeg smo preuzeli sa web-stranice: ***http://www.ghazali.org/works/qastas.htm*** McCarthy naslov *el-Kistas el-mustekim* prevodi kao *The Correct Balance*, napominjući da Arberry, u svom prijevodu Kur'ana na engleski jezik, ovu sintagmu prevodi kao "the straight balance." Engleski prevodilac dalje napominje da je koristio arapski tekst *el-Kistasa* u izdanju Victora Chelhota, Bejrut, 1959., i njegov francuski prijevod od strane Institut Francais de Damas, *Bulletin d'Etudes orientales*, tome XV, annees 1955-1957, Damask, 1958. Dakle, ovim prijevodom na bosanski jezik našem čitateljstvu predajemo, obimom ne veliku, ali uistinu značajnu i znamenitu Gazalijevu poslanicu "kao hrabar pokušaj islamizacije ili 'kur'anizacije' nekih aspekata aristotelijanizma, stoicizma i logike, koju je Gazali sa više 'znanstvenosti' izložio u drugim svojim djelima." (McCarthy) Ovo djelo

razgovora? Naime, prilikom jednog mog putovanja, jedan od sljedbenika ta'limija[2] (رفقاء من أهل التعليم), iznenadi me neočekivanim pitanjem i raspravljaše sa mnom uvjeren u svoju vještinu i svoj brilijantan argument.

Reče mi: "Vidim kako tvrdiš da imaš potpunu spoznaju. Ali, koje je to mjerilo koje mjeri suštinu spoznaje (فبأي ميزان تزن حقيقة المعرفة)? Je li to mjerilo mišljenja i analogije[3] (أبميزان الرأي والقياس) – u čemu je vrhunac proturječnosti i dvosmislenosti i što je razlog razilaženja među ljudima!? Ili je to, možda, mjerilo podučavanja (بميزان التعلم), pa ti je onda obavezno da slijediš nepogrješivog učitelja-imama, ali ne vidim da žudiš za njim?"

Odgovorih mu: "Što se tiče mjerila razuma i analogije, Bože sačuvaj da se na njih oslanjam jer su ona šejtansko mjerilo (فإنه ميزان الشيطان). A onaj ko od mojih prijatelja tvrdi da su to mjerila istinske spoznaje, ja Allaha molim da me zaštiti od zla vjere njegove, jer on je neznalica u vjeri. To je zlo od pametna neprijatelja, pa makar se takav opskrbio srećom učenja ta'limija! On bi prvo trebao da se poduči načinu raspravljanja iz Kur'ana Časnog, gdje Uzvišeni Allah veli:

je, također, posebno značajno i zbog: 1. zastupanja metoda selefa i prefiriranja Tradicije; 2. uspostave islamske logike zasnovane na kur'anskim argumentima; 3. snage i uspješnosti dokaza kojima ušutkava i razoružava batinije i njima slične.

2 Ta'limije, *ehl et-ta'lim*, sljedbenici učenja o podučavanju od nepogrješivog imama. Ta'limije su ogranak ismailijskog šiizma i naučavali su da je istina samo u podučenosti i podučavanju (*ta'lim*) od nepogrješivog učitelja (*mu'allim ma'sum*). Prema navodu Gazalijevog mlađeg savremenika, znamenitog hereziografa 'Abd el-Karima Šahristanija (u. 548./1153.), *ehl et-ta'lim* je bio naziv pripadnika sljedbe u Horosanu, dok su ih u Iraku nazivali *batinijama*. (Navedeno prema: Hilmo Neimarlija, prevod i bilješke, *Izbavljenje od zablude*, Sarajevo, El-Kalem, 1409./1989, str. 10, bilješka br. 4.)

3 Gazali će pri kraju ove rasprave eksplicitno kazati šta podrazumijeva pod pojmovima mišljenja (*re'j*) i analogije (*kijas*) te navesti primjere njihove upotrebe.

A ti putu Gospodara svoga pozovi mudrošću i savjetom lijepim i s njima ti raspravljaj na način najljepši![4]

Znaj da se neki ljudi Allahu pozivaju mudrošću, neki se pozivaju savjetom a neki raspravljanjem. Ukoliko se mudrošću pozivaju oni koji su za savjet, to će im samo štetiti, isto kao što dojenčetu šteti da se nahrani ptičijim mesom. A ako se raspravljanje koristi za one koje se pozivaju mudrošću, oni će osjećati odvratnost spram toga, kao što i snažna ljudska priroda osjeća odvratnost od dojenja ljudskom mlijekom. Ko se koristi raspravom u pozivanju onih kojima priliči raspravljanje, ali ne na najljepši način – kako o tome Kur'an zbori – taj je poput onoga koji hrani beduina pšeničnim hljebom a ovaj je navikao samo na datule, ili građanina datulama, koji je navikao samo na pšenični hljeb. Takav bi trebao imati divan uzor u Ibrahimu, a.s., kada je vodio raspravu sa svojim protivnikom[5] i rekao:

...Gospodar je moj Onaj Koji život daje i Koji smrt daje...

- i pošto je uvidio da to ne priliči prirodi protivnika niti mu to išta znači, budući da je taj rekao:

Pa i ja život dajem i smrt dajem!

- Ibrahim, a.s., se usmjerava na ono što odgovara njegovoj prirodi i što je bliže njegovom poimanju, pa onda reče:

---

4 en-Nahl, 125. Prijevode kur'anskih ajeta preuzimamo iz *Prijevoda Kur'ana na bosanskom jeziku* prof. dr. Enesa Karića, Sarajevo, Bosanska knjiga, 1995.

5 Komentari Kur'ana tvrde da je ovdje riječ o babilonskom vladaru Nimrudu b. Kan'anu b. Kušu b. Samu b. Nuhu. Gazali će ga kasnije poimenice spomenuti. V. Ibn Kesir, *Tefsir el-Kur'an el-azim*, I, Džem'ijja ihja' et-turas el-islami, Kuveit, 1994, str. 419-420.

Allah zbilja daje da se Sunce na istoku rađa! Daj ti da Sunce grane sa zapada! I nevjernik se zbuni.[6]

Ibrahim, a.s., nije insistirao na raspravi o stvarnoj nemoći njegovog protivnika da oživi mrtve budući da je znao da bi to njemu bilo teško pojmiti, jer je ovaj mislio da trenutačno ubijanje predstavlja usmrćivanje (فإنه ظن أن القتل اماتة من جهته). Dokazivanje (pogrešnosti) takvoga poimanja ne priliči sposobnosti protivnika niti odgovara stupnju njegove inteligencije. Ibrahim, a.s., nije namjeravao "uništiti" nego "oživiti" svoga protivnika: hranjenje odgovarajućom hranom je znak oživljavanja dok je uporno insistiranje neodgovarajućom hranom znak uništavanja (ألتغذ ية بالغذاء الموافق احياء واللجاج بالارهاق الي ما لا يوافق افناء)! Ovo su suptilnosti koje se mogu spoznati jedino svjetlom podučavanja koje proističe iz isijavanja svijeta vjerovjesništva. Otuda oni (ta'limije) ne dopuštaju umni rad kao što ne dopuštaju ni pristup tajni valjanog podučavanja.[7]

Ta'limija:[8] Ako ti moliš Boga da ih uputi na Pravi Put i poričeš njihov dokaz, pa čime onda ti mjeriš svoju spoznaju?

Gazali: Mjerim je ispravnim mjerilom koje mi ukazuje na njezinu istinu, zabludu, ispravnost ili zastranjivanje. U tome ja slijedim Uzvišenog Allaha i naučavanja iz Kur'ana objavljenog jezikom Njegovog istinitog Poslanika u kome je kazano:

---

6 el-Bekara, 258.

7 Tj. podučavanja od vjerovjesnika Muhammeda, a.s. (McCarthy).

8 Da bismo izbjegli konstantno ponavljanje fraza *Gazali kaže/odgovara, Ta'limija kaže/pita*, kako je to navedeno u izvorniku u polemičkom tonu dijaloške forme, a što je bila standardna forma u islamskoj skolastici postavljanja pitanja i odgovora na njih ili pobijanja istih tih pitanja, odlučili smo koristiti kratice: *Gazali*, i *Ta'limija*.

***...i sve ispravnim mjerilom vagajte!*[9]**

Ta'limija: Šta je to ispravno mjerilo (وماالقسطاس المستقيم)?

Gazali: To je pet mjerila koje je Allah objavio u Svojoj Knjizi i poučio Svoje vjerovjesnike da njima mjere. Onaj ko je podučen od strane Allahovog Poslanika, a.s., i mjeri Allahovim mjerilom, taj je na Pravom Putu. A onaj ko se od njih udaljio i priklanja se mišljenju i analogiji, taj je zalutao i zastranio (ومن ضل عنهالي الرأي والقياس فقد ضل و تردي).

Ta'limija: *Gdje su ta mjerila u Kur'anu - jesu li ona možda lažna ili neistinita?*

Gazali: Zar nisi čuo Allahove Riječi u Kur'anu:

Svemilosni, Kur'anu uči, čovjeka stvara, govoru ga poučava

- pa sve do:

***...i postavio terezije, da ne prekoračujete u mjerenju, i pravo mjeru napunite i na tereziji ne zakidajte!*[10]**

Zar nisi čuo Njegove Riječi u suri el-Hadid:

***A Mi smo Naše Poslanike s jasnim dokazima slali, i s njima smo Knjigu slali i Mjerilo, da bi svijet postupao po pravdi.*[11]**

Misliš li da je Mjerilo spomenuto u Knjizi ono mjerilo kojim se mjeri žito, pšenica, zlato i srebro? Da li ti zamišljaš da je mjerilo uporedo postavljeno sa podizanjem nebesa – kako se kaže u ajetu:

9 el-Isra', 35.
10 er-Rahman, 1-9.
11 el-Hadid, 25.

A nebo je podigao i postavio terezije.

- mjerilo koje se naziva vaga (za novac) ili kantar? O, kako li je samo to daleka pretpostavka i golema nepravda (وما أبعد هذا الحسبان وأعظم هذا البهتان)! Boj se Allaha i ne govori nepromišljeno o tumačenju! Jamačno znaj da je to Mjerilo mjerilo spoznaje Allaha Uzvišenog i spoznaje Njegovih meleka, Knjiga, poslanika, Njegove vlasti i Njegovih carstava, da bi naučio od Njegovih poslanika kako ispravno mjeriti kao što su i oni od Njegovih meleka podučeni. Zaista je Uzvišeni Allah Prvi Učitelj, Džibril drugi a Poslanik treći učitelj(فإن الله تعالى هو المعلم الأول والثاني جبريل والثالث الرسول).[12] Svi drugi ljudi uče od poslanika i nemaju drugog načina spoznaje osim tim putem.

Ta'limija: Čime znaš da je to Mjerilo ispravno ili lažno? Da li svojim mišljenjem – poznato je da su umovi proturječni – ili pak promišljanjem? Ili putem istinskog bezgrješnog imama koji opstoji na istini u svijetu? To je pravac kojem ja pozivam.

Gazali: I to također znam posredstvom podučavanja – ali od Imama imama, Muhammeda sina 'Abdullaha sina 'Abdu'l-Mutaliba, nek je na njega Božiji mir i blagoslov. Premda ga ja nisam vidio, ja čujem za njegova naučavanja putem vjerodostojnih predaja u koje nema nimalo sumnje. Samo njegovo naučavanje je Kur'an, a objašnjenja ispravnosti kur'anskih mjerila poznata su iz samog Kur'ana (وانما تعليمه القرآن وبيان صدق موازين القرآن معلوم من نفس القرآن).

Ta'limija: Daj mi svoj dokaz i izvedi iz Kur'ana svoje mjerilo te mi pokaži kako ti iz samog Kur'ana razumijevaš njegovu tačnost i ispravnost!

---

12 Ovdje se Gazali suprotstavlja filozofima koji, kao što je poznato, *prvim učiteljem (el-mu'allim el-evvel)* časte Aristotela, a *drugim (el-mu'allim es-sani)* el-Farabija (u. 950.).

Gazali: Reci ti meni kako ti znaš za tačnost i ispravnost mjerila zlata i srebra? Spoznaja toga je tebi, ukoliko si dužan, obavezna da bi u potpunosti ispunio dug bez ikakva umanjenja; ili ako je tebi neko dužan, da bi to primio bez ikakva viška. Kada uđeš na neku muslimansku pijacu i uzmeš jednu vagu kako bi ispunio dug ili ga precizno isplatio – kako ćeš znati da ne umanjuješ ili da ne povisuješ iznos?

Ta'limija: Ja uistinu cijenim muslimane, i reći ću da se oni ne upuštaju u posao dok ne naštimaju vage (أحسن الظن بالمسلمين وأقول أنهم لآيشتغلون بالمعاملة الآ بعد تعد يل الموازن). Ukoliko mi se pojavi sumnja u neku vagu, uzet ću je i podignuti te pogledati u njezine tasove i strjelice. Ukoliko su potpuno uspravne njene strjelice, bez naginjanja na jednu ili drugu stranu, samim time uvidim da su one potpuno jednake na tasovima - onda znam da je takva vaga tačna i ispravna.

Gazali: Znači, ti prihvataš činjenicu da su strelice potpuno uspravne i da su tasovi te vage na istom nivou, ali kako ti znaš da je ta vaga ispravna?

Ta'limija: To znam *a priori* znanjem koji mi proističe iz dvije premise: iskustvene/empirijske i osjetilne (أعلم ذالك علما ضروريا يحصل لي من مقد متين احداهماتجريبية والأخوي حسية). Empirijska podrazumijeva da iskustveno znam da teža stvar teži nadolje, a ona još teža još više. Tako mogu reći: "Da je jedan tas vage teži, on bi više težio nadolje." Ovo je univerzalna empirijska premisa koja mi se nužno nadaje. Druga premisa podrazumijeva da vaga po sebi koju vidim ne teži na jedan tas, nego su oba tasa potpuno jednaka. Ovo je osjetilna premisa koju uočavam gledanjem, i ne sumnjam u osjetilnu a niti u empirijsku premisu. U mom srcu, otuda, iz ove dvije premise, pomalja mi se nužan rezultat: znanje o ispravnosti takve vage. Stoga kažem: "Da je

jedan tas vage teži, on bi težio naniže, ali ja osjećam da on ne teži naniže. Tako znam da on nije teži."[13]

Gazali: Da li je to samo promišljanje ili racionalna analogija (فهل هذا الا رأي وقياس عقلي)?

Ta'limija: Ne uopće! Ovo je nužno znanje koji se nadaje iz pouzdanih premisa čija jamačnost proizlazi iz iskustva i osjetila. Pa kako, onda, ovo da bude promišljanje ili analogija kad su promišljanje i analogija pretostavke i nagađanja koje ne daju pouzdano saznanje – a ja osjećam baš to pouzdano saznanje!

Gazali: Ako pomoću tog dokaza znaš za ispravnost vage, čime onda znaš za ispravnost *sandža*/mjere[14] na vagi i *miskala*/ mjere za težinu? Možda je taj *miskal* lakši ili teži od onog ispravnog *miskala*?

Ta'limija: Ukoliko sumnjam u to, uzet ću mjerilo od *sandža* koji mi je poznat pa ću ga usporediti sa tim (*miskalom*). Ako oni budu jednaki, onda znam da je zlato – ako je jednako tome – jednako i mom *sandžu*, jer – *jednako jednakom je jednako* (فإن المساوي للمساوي مساو)!

Gazali: Da li ti poznaješ onoga ko je prvi uspostavio vagu i da li je on prvi uspostavitelj? Da li je on poznavao ove mjere?

Ta'limija: Ne! A i zašto da imam potrebu za njim kad znam ispravnost vage koju lično vidim svojim očima. Štaviše, ja jedem zelen ne raspitujući se o povrtnjaku. Nema se potrebe za onim ko je postavio vagu, ali ima se potrebe od njega spoznati ispravnost vage i način mjerenja njome. Ja to već znam, kao što

13 Ovo je konjuktivni hipotetički silogizam (Mc Charthy).

14 *Sandž* (صنجة) je oznaka za mjeru ili mjerilo vage. Porijeklom je perzijska riječ koja ja arabizirana (*El-Kistas el-mustekim*, Bejrut, 1994, str. 7, bilješka br. 2.; u daljnjem tekstu označeno kao *El-Kistas*).

sam već objasnio. Nemam potrebu da se pri svakom mjerenju vraćam na onoga ko je postavio vagu. To bi uzelo puno vremena i ne bi bilo mogućno u svakom momentu – uz to, ja nemam potrebu za njim!

Gazali: Ako ti ja donesem mjerilo spoznaje slično ovom (fizičkom) mjerilu čak i jasnijem od njega i još dodam da ja poznajem njegovog Uspostavitelja, učitelja i korisnika – njegov Ustanovitelj je Uzvišeni Allah učitelj – Džibril, a korisnik – Ibrahim i Muhammed, a.s., i ostali vjerovjesnici – a Uzvišeni Allah je svjedok njihove istinitosti (فيكون واضعه هوالله تعالي ومعلمه جبريل ومستعمله الخليل ومحمد وسائر النبيين) – da li bi ti to od mene prihvatio i povjerovao mi?

Ta'limija: Allaha mi, bih! Kako ne bih u to povjerovao ako je to tako jasno kao što je i ono što sam ja tebi ispričao!

Gazali: Sada naslućujem u tebi kvalitetnu inteligenciju (اتوسم فيك شمائل الكياسة) i iskreno se nadam u tvoju ispravnost i razumijevanje suštine tvoje doktrine podučavanju. Otkrit ću ti pet mjerila objavljenih u Kur'anu tako da uz njega (Kur'an) nemaš potrebe za bilo kojim drugim imamom i da također prevaziđeš granicu sljepila. Tvoj imam je Odabranik Muhammed, a.s.,; tvoj vodič je Kur'an; tvoja mjera je ono što vidiš vlastitim očima. Znaj da su tri temeljna mjerila u Kur'anu: mjerilo ravnomjernosti, mjerilo međusobne povezanosti i mjerilo suprotnosti. Mjerilo ravnomjernosti se dijeli na: veliko, srednje i malo, tako da ih ukupno imamo pet (فاعلم أن موازين القرآن في الأصل ثلاثة ميزان التعادل وميزان التلازم وميزان التعاند لكن ميزان التعادل ينقسم الي ثلاثة أقسام الي الأكبر والأوسط والأصغر فيصيرالجميع خمسة).

Veliko mjerilo ravnomjernosti[15]

Ta'limija: Objasni mi onda veliko mjerilo ravnomjernosti i značenje spomenutih naziva! To su nekako čudni nazivi! Nema sumnje da ponad njihovih naziva počivaju suptilna značenja.

Gazali: Značenje ovih naziva shvatit ćeš tek nakon što ti se oni pojasne i razumiješ njihova značenja kako bi, nakon toga, pojmio suštinu njihovih naziva u njihovom međusobnom suodnosu. Prvo ću te podučiti da je ovo mjerilo (ravnomjernosti) slično mjerilu o kojem si ti govorio s tim da su im forme različite, jer duhovno mjerilo nije jednako onom tjelesnom mjerilu (الميزان الروحاني فلا يساوي الجسماني). A kako bi i mogli biti jednaki kad su i fizička mjerila različita: kantar (القلسطون) je mjerilo; vaga za novac[16] (الطيار) je mjerilo; čak je i astrolab (الاصطرلاب) mjerilo za određivanja kretnji nebeskih tijela; ravnalo (المسطرة) je, također, mjerilo za linearno određivanje; visak (الشاقول) je mjerilo za određivanje okomitosti i krivudavosti. Premda su im forme različite, pomoću svih ovih mjerila spoznaje se uvećanje ili umanjenje. Također je i metrika (العروض) mjerilo za poeziju kojom se mjeri poetski metar (أوزان الشعر)

15 Prva figura kategoričkog silogizma (McCarthy).

16 *El-Kalestuun i et-tajjar* (vaga za novac) su mjere/vage koje su bile poznate u Gazalijevo vrijeme. Riječ *el-kalestuun* neki objašnjavaju riječju *el-kubban* (kantar, vrsta stare vage) (*El-Kistas*, str. 8, bilješka br. 2.).

kako bi se razlikovao pogrešni od onog ispravnog metra. Ovo mjerilo, od svih tjelesnih mjerila, ima najviši stupanj duhovnoga, ali ono nije lišeno povezanosti sa tijelima zato što je ono mjerilo glasova a oni nisu odvojeni od tijela. Najviši stupanj duhovnosti pripada mjerilu Sudnjega dana, budući da se njime mjere djela stvorenja, njihova vjerovanja i spoznaje. A spoznaja i vjerovanje nisu povezani sa tjelesnim i zato je njihovo mjerenje sušta duhovnost. Isto tako je i Kur'an mjerilo za duhovnu spoznaju (وكذالك ميزان القرآن للمعرفة روحاني). Ali njegovo određenje je povezano sa vidljivim svijetom kroz korice koje su same po sebi povezane sa tjelesnim, premda sam Kur'an nije tijelo. A to je zato što je međusobna komunikacija na ovom svijetu moguća jedino usmenim putem, tj. pomoću glasova – koji su tjelesne naravi – i pismenim putem, tj. pisanjem koje se urezuje na površinu papirusa koji je i sam tijelo. Ovo je, dakle, status njegovih korica u kojima je Kur'an predočen. Međutim, on je sam po sebi čista duhovna supstanca (روحاني محض) koja ne podliježe odnosima tjelesnoga. Njime se mjeri spoznaja Allaha, dž. š., Koji je izvan svijeta tjelesa, čist od odnosa smjeravanja i dimenzioniranja, pogotovu od samih tjelesa (توزن به معرفة الله الخارجة عن العالم الأجسام المقدس عن أن يناسب الجهات والأقطار فضلا عن نفس الأجسام). Ali, uprkos tome, Kur'an ima polugu i dva tasa koji su povezani sa polugom i poluga s njima, jer su oni ionako međusobno povezani. Eto, ovo je mjerilo ravnomjernosti. Što se tiče mjerila međusobne povezanosti, ono je nalik kantaru jer on ima jedan tas, ali, s druge strane, stoji naspram kazaljke/kugle pomoću koje razlike i procjene bivaju očite.

Ta'limija: Ovo je ogromna buka! Ali, gdje je značenje? Vidim premise, ali ne i rezultat (فان أسمع جعجعة ولا أرى طحنا)!

Gazali: Strpi se!

A s Kur'anom ne žuri prije negoli se tebi objavljivanje njegovo ne završi! I reci: "Gospodaru moj! Povećaj znanje meni!" [17]

Znaj da je žurba od šejtana a smirenost od Allaha! Znaj da je veliko mjerilo (ravnomjernosti) mjerilo Ibrahima, a.s., koje je on koristio sa Nimrudom. Mi smo to naučili od njega ali posredstvom Kur'ana. Nimrud je tvrdio da mu pripada Božanstvenost, a Božanstvenost, prema konsenzusu, podrazumijeva svemoćnost. Ibrahim, a.s., onda reče: "Moj Bog je stvarni Bog, jer On proživljuje i usmrćuje i On je Svemoćan, On može učiniti ono što ti ne možeš učiniti!" Nimrud odgovori:

Pa i ja život dajem i smrt dajem!

– tj. on život daje posredstvom spolnog općenja, a usmrćuje ubijanjem. Ibrahim, a.s., je znao da bi njemu bilo teško shvatiti njegovu pogrešku te prelazi na ono što mu je jasnije, rekavši:

Allah zbilja daje da se Sunce na istoku rađa! Daj ti da Sunce grane sa zapada! I nevjernik se zbuni. [18]

Uzvišeni Allah pohvaljuje Ibrahima, a. s., riječima:

To su dokazi Naši koje Ibrahimu, za narod njegov, dadosmo... [19]

Iz ovoga spoznajem da je argument i dokaz u riječima Ibrahima, a.s., i njegovom mjerilu. Također uočavam kako on mjeri, kao što si ti uočio mjerenje zlata i srebra. U ovom

17 Ta Ha, 114.

18 el-Bekara, 258.

19 el-En'am, 83.

argumentu vidim dva podudarna principa (أصلين قدازدوجا) iz kojih prizlazi zaključak, a to je spoznaja, budući da se Kur'an izražava eliptično(الحذف) i koncizno (الايجاز). Potpuna forma ovog mjerila bi bila:

> *"Ko god je kadar učiniti da Sunce iziđe, on je Bog – prvi princip.*
> *Moj Bog je kadar učini da Sunce iziđe – drugi princip.*
> *Otuda nužno proizlazi: moj je Bog stvarni Bog, a ne ti, Nimrude!"*

Sada razmisli, da li je moguće da onaj ko priznaje ove principe posumnja u zaključak? Ili, da li onaj koji poima može da posumnja u ove principe? Nema nikakve sumnje u iskaz da je Bog onaj koji je kadar da Sunce izađe, jer za njih (ta'limije) i za svakog drugog Bog je Svemoćan, a izlazak Sunca pripada ukupnosti stvari (koje On može učiniti) – ovo je princip koji se zna konvencijom[20] i konsenzusom (وهذا أصل معلوم بالوضع والاتفاق). Naš iskaz: "Onaj koji je kadar da Sunce iziđe je Allah, a ne ti" – saznatljiv je viđenjem, jer nemoć Nimruda i nemoć bilo koga drugog osim Allaha da pokrene Sunce spoznatljiva je osjetilom. To onda znači da je Bog Onaj Koji pokreće Sunce i njegovo izlaženje. Iz spoznaje prvog principa – poznatog po konvenciji i konsenzusu – i drugog principa – poznatog osjetilom viđenja – znamo da Nimrud nije kadar da pokrene Sunce. Poslije spoznaje ova dva principa, znamo da Nimrud nije Bog – Bog je samo Allah, dž.š. Provjeri sada sam sebe, misliš li da je ovo

[20] Konvencija (lat. *conventio* = sastanak, dogovor, sporazum), dogovor po kojemu se prihvaćaju izvjesni pojmovi ili principi samo kao podloga za znanstveno istraživanje, a da sami po sebi ne predstavljaju apsolutnu vrijednost. (Navedeno prema: Vladimir Filipović, *Filozofijski rječnik*, Zagreb,1984, str. 178.)

jasnije od osjetilne i empirijske premise na kojima temeljiš ispravnost mjerila za zlato i srebro?

Ta'limija: Ova spoznaja nužno proizlazi i ne mogu da posumnjam u ova dva principa niti u nužnost zaključka koji iz njih proističe. Međutim, meni je od koristi samo ovaj primjer i način kako ga je Ibrahim, a.s., upotrijebio u slučaju pobijanja Nimrudove Božanstvenosti i potvrđivanja Božanstvenosti samo za onoga ko je u stanju Sunce pokrenuti. Kako ću, dakle, s time mjeriti ostale spoznaje u koje sumnjam, a potrebno mi je da u njima razlikujem istinu od laži?

Gazali: Onaj ko mjeri zlato na vagi u stanju je da njome mjeri i srebro kao i druge dragocjenosti, jer se mjerenje znade po svojoj količini, a ne zato što se mjeri zlato, zapravo i ono posjeduje količinu. Jednako tome, ovaj dokaz nam otkriva ovu spoznaju ne zbog spoznaje same, nego zato što je to jedna od istina i značenja. Razmislimo zašto ovaj zaključak nužno proističe, razmotrimo njegov duh i lišimo ga ovog specifičnog primjera kako bismo se okoristili njime za ono što želimo. Njegovo nužno proisticanje je zato što se sud koji se odnosi na svojstvo nužno odnosi i na predmet (لأن الحكم علي الصفة حكم علي الموصوف بالضرورة). Objašnjenje ovoga je u skraćenom navođenju ovog argumenta:

"Moj Gospodar daje da Sunce izlazi.
Onaj ko daje da Sunce izlazi – Bog je.
Otuda proizilazi: moj Gospodar je Bog." [21]

[21] Čini se da je ovdje oskrnavljena prva figura, tj. da ono manje mora biti afirmativno i više univerzalno. Ovaj silogizam bi radije glasio ovako: "Onaj ko daje da Sunce izlazi – Bog je. Moj Gospodar daje da Sunce izlazi. Otuda proizilazi: moj Gospodar je Bog" (McCarthy).

"Davanje Sunca" je svojstvo Gospodara. I mi donosimo sud da "davanje Sunca" – koje je svojstvo – predstavlja čin Božanstvenosti. Iz toga slijedi sud da moj Gospodar "posjeduje" božanstvenost. Tako je i u svim sitacijama o kojima imam spoznaju svojstva nečega; drugu spoznaju zadobivam potvrđivanjem suda toga svojstva, iz tog dvoga poističe treća spoznaja: potvrđivanje suda se nužno odnosi na predmet (određenog svojstva).

Ta'limija: Sposobnost spoznaje ovoga isuviše je profinjena za moje razumijevanje. Ako bih posumnjao u nju, šta da učinim kako bih je otklonio?

Gazali: Uzmi mjeru koja ti je poznata, kao što si to učinio pri mjerenju zlata i srebra!

Ta'limija: Kako ću uzeti tu mjeru? Gdje je ta mjera koja je poznata u ovom slučaju?

Gazali: Poznata mjera su nužne primarne spoznaje (العلوم الأولية) koje proizlaze bilo iz osjetila, bilo iz iskustva ili prirode uma. Promotri primarne spoznaje! Da li možeš pojmiti sud koji se odnosi na svojstvo ali nije primjenljiv i na predmet?

Na primjer, ukoliko ispred tebe prođe životinja nadutog stomaka i bude to mazga, a onda neko kaže: "Ova životinja je steona!" – zatim mu ti uzvratiš: "Zar ne znaš da je mazga sterilna i ne može oteliti?" On potom odgovori: "Da, to znam iz iskustva." "A da li znaš da je ovo mazga?" – ponovo ga ti priupitaš. On pogleda i rekne: "Svakako, znam to osjetilom i viđenjem."

I onda ti kažeš: "Da li sada znaš da ona nije steona?" On neće biti u stanju da sumnja u to nakon spoznaje dva principa: iskustvenog i osjetilnog, zapravo, on će spoznati da mazga nije

steona *a priori* znanjem proizašlim iz prethodne dvije spoznaje, upravo kao što i ti znaš za mjerenje izvedenog iz iskustvenog znanja da teža stvar teži nadolje i osjetilnog znanja da od dva utega nijedan, u odnosu na drugi, ne teži nadolje.

Ta'limija: Ovo sam potpuno shvatio, ali mi nisi objasnio uzrok posljedice da je sud o svojstvu sud i o predmetu!

Gazali: Razmisli malo! Tvoj iskaz "Ovo je mazga" – predstavlja svojstvo, a svojstvo je mazga. A tvoj iskaz: "Svaka mazga je sterilna." – je sud o mazgi koja je sterilna. Dakle, iz ovoga proizlazi sud o životinji opisanoj kao mazga. Također, kao dokaz ti može poslužiti i primjer da je svaka životinja živo biće i otuda ti je jasno da je i crv životinja, i nemoguće je da posumnjaš u to da je on i živo biće. Njegov metod (منهاجه) je da kažeš slijedeće:

Svaki crv je životinja.
Svaka životinja je živo biće.
Svaki crv je živo biće.[22]

Tvoj iskaz da je svaki crv životinja predstavlja svojstvo crva da je on životinja. Pa kada doneseš sud da je životinja živo biće ili tijelo ili nešto drugo, pod taj sud nesumnjivo ulazi i crv. Ovo je nužna spoznaja u koju je nemoguće sumnjati. Siguran uvjet ovoga je da svojstvo bude jednako predmetu ili općenitije od njega kako bi sud o njemu obuhvatio i ono što je njime okvalifikovano. Takav zaključak se nadaje i onom ko se prepusti fikhskom promišljanju da svako vino opija, a sve ono što opija je zabranjeno, te ne može biti sumnje da je svako vino zabranjeno jer je opijanje svojstvo vina. Tako da sud o zabrani obuhvaća vino budući da ono nesumnjivo potpada pod pojam

[22] V. bilješku pod rednim brojem 20.

predmeta (koji je okvalifikovan svojstvom opijanja). Ovako je u svim vrstama spekulativnih promišljanja (فكذالك في جميع أواب النظريات).

Ta'limija: Potpuno razumijem da djelovanje sjedinjenja (ايقاع الازدواج) dva principa na ovaj način rezultira nužnim zaključkom i da je dokaz Ibrhima, a.s., valjan dokaz, a njegovo mjerilo ispravno mjerilo. Shvatio sam njegovu definiciju i suštinu te spoznao mjeru meni poznatu, ali želim da spoznam primjere upotrebe ovog mjerila u problematičnim znanstvenim spoznajama (مظان الأشكال) tako da ovi primjeri budu jasni po sebi i da oni neće tražiti mjerilo i dokaz.

Gazali: Daleko od toga! Neki od ovih primjera nisu spoznatljivi sami po sebi, nego oni proističu iz sjedinjenja dva principa. Samo onaj koji zna da je neka životinja sterilna, on zna, posredstvom osjetila, da je to mazga, a posredstvom iskustva, da mazga ne može oteliti. Samo je primarna spoznaja ona koja je jasna sama po sebi (وإنما واضح بنفسه هو الأول). A ono što proizlazi iz dva principa ima oca i majku i ne može biti primarno i jasno samo po sebi, nego po drugome. Ali to drugo, tj. dva principa, u nekim slučajevima su jasna nakon iskustva i viđenja.

Slično je i sa vinom čija zabrana nije jasna sama po sebi, nego posredstvom dva principa: prvi je da ono opija, i ovo je saznatljivo iskustvom; drugi je da sve ono što opija je zabranjeno, ovo je predanje izrečeno od strane zakonodavca Poslanika, a.s. Ovim saznaješ kako ćeš mjeriti i kako ćeš se koristiti tim mjerilom. Ukoliko želiš malo zamršenije primjere od ovih spomenutih, mi ih imamo napretek, ali ovim mjerilom spoznali smo većinu takvih zamršenijih primjera. Međutim, ti se zadovolji samo jednim primjerom!

Od zamršenih primjera je i ovaj: Čovjek nije proizišao iz samog sebe, niti je uzročnik a niti tvorac. To isto važi i za svijet. Ukoliko se sada vratimo na ovo mjerilo, spoznat ćemo da on (čovjek) ima Tvorca i da je njegov Tvorac poznat. Zato mi kažemo: Sve što je moguće ima svoj uzrok. Specifičnost svijeta ili čovjeka po njihovom kvantitetu[23] (بمقداره) kojim se razlikuju je nešto što je moguće. Stoga je nužno da oni imaju uzrok. Ko priznaje dva principa i ko ih je spoznao, ne može sumnjati u ovaj zaključak. Međutim, onaj ko sumnja u dva principa, neka onda derivira (فيستنتج) njihovu spoznaju iz druga dva jasna principa dok ne zaimadne primarne spoznaje u koje neće sumnjati. Skrivene primarne spoznaje su počela nejasnih i zamršenih spoznaja i one su njihove sjemenke (فان العلوم الخفية هي أصول العلوم الغامضة و هي بلورها). Njima se može koristiti onaj ko je ekspert u kultiviranju i deriviranju posredstvom njihova povezivanja.

Ako ti kažeš: Ja sumnjam u oba principa. Zašto ti tvrdiš da sve ono što je moguće ima svoj uzrok? I zašto kažeš da je specifičnost čovjeka određenim kvantitetom moguća a ne nužna?

Odgovorit ću: Moju tvrdnju da sve ono što je moguće ima svoj uzrok shvatit ćeš kada razumiješ značenje pojma *onoga što je moguće* (الجائز). Ja pod pojmom *mogućeg* podrazumijevam ono što se koleba između dva jednaka dijela (لأني أعني با لجائز ما يتردد بين قسمين متساويين)[24] Kada su dvije stvari jednake, jedna od njih

[23] Kvantiteta (lat. *quantitas*), jedna od osnovnih filozofskih kategorija, koja označava količinu, množinu, veličinu jednog predmeta ili pojave. Svi predmeti i pojave imaju osim kvalitativne i kvantitativnu određenost te ostajanje samo na njoj ne iscrpljuje određenosti (oznake) predmeta (V. Filipović, n.d., str. 184.).

[24] Usp. moguće: 1) u logičkom smislu, sve što ne sadrži u sebi ništa protivrječno, 2) u kolokvijalnom govoru, sve ono što je vjerovatno, može se, ali ne mora dogoditi,

nije specifična po postojanju i nepostojanju sama po sebi, jer ono što se potvrdi za jednu stvar, to se nužno odnosi i na njoj sličnu stvar – ovo je primarna istina. Što se tiče moga iskaza da je osobenost čovjeka ovim sličnim određenjem moguća a ne nužna – to je isto kao kad kažem da rukopis nekog pisara ima specifični kvantitet i to je moguća stvar, jer rukopis – s obzirom da je rukopis – nema jedan određen kvantitet, nego može biti duži ili kraći. Nema sumnje da je njegovoj specifičnosti u pogledu kvantiteta duljine ili kratkoće uzrok agens (pisar). Odnos kvantiteta prema prihvatu rukopisa je jednak (u svim slučajevima) – i ovo je nužno. Tako je isto jednak i odnos kvantiteta prema formi čovjeka i njegovim stranama. Dakle, njegova specifičnost je besumnje posredstvom Agensa (Stvoritelja). Zatim, idemo dalje od ovog te kažem: Ljudski Agens je Znalac, jer svako dobro uređeno i spravljeno djelo temelji se na znanju njegova agensa. Struktura čovjeka je dobro uređena i spravljena te je onda nužno da se ta dobro uređena i raspoređena struktura temelji na znanju njezinog agensa. Ovdje imamo dva principa, i kada ih spoznamo, ne možemo posumnjati u njihov rezultat. Prvi princip: ljudska struktura je dobro uređena – ovo se spoznaje gledanjem harmonije ljudskih organa i pripravljenosti svakog od njih za specifičnu namjenu, npr. ruka je za dohvatanje a noga za hodanje. Spoznaja anatomije organa proizvodi nužno znanje o ovom. Što se, pak, tiče potrebe da ono što je dobro uređeno i raspoređeno treba da se temelji na znanju – to je također jasno. Razuman čovjek neće posumnjati da je dobro raspoređen rukopis rezultat znalca u pisanju iako je to posredstvom pera koje nema sposobnost

jer nije sigurno, 3) ontološki je moguće što bivstvuje prema mogućnosti, čega još nema, ali bi moglo biti i sposobno je da se dogodi (ibid., str. 215).

znanja. Tako isto i dobra građevina koja se koristi kao zaštita, npr. kuća, kupatilo (حمام), mlin i sl., napravljena je samo od onog ko poznaje kako se gradi. Ukoliko u nešto od ovog možeš posumnjati, metod je da ideš dalje ka onom jasnijem kako bi zaimao primarne istine. Objašnjenje toga nije naš cilj. Naš cilj je da pojasnimo da sjedinjenost primarnih istina (ازد واج الأوليات) na način kako ih je upotrijebio Ibrahim, a.s., predstavlja ispravno mjerilo koje daje istinsku spoznaju. Niko ne može reći da je ovo neistina jer bi onda taj izjavio da je neistinito Allahovo, dž.š., podučavanje Njegovih vjerovjesnika i porekao bi ono što je Allah, dž.š., pohvalio:

> ***To su dokazi Naši koje Ibrahimu, za njegov narod, dadosmo.***[25]

Podučavanje je nesumnjivo istina iako to razum nije; poricati ovo značilo bi poricati i jedno i drugo – a to se uopće ne može prihvatiti.

---

25 el-En'am, 83.

Srednje mjerilo ravnomjernosti[26]

Ta'limija: Shvatio sam veliko mjerilo, njegovu definiciju, mjeru, pretpostavke i bit njegove upotrebe. Objasni mi sada šta je to srednje mjerilo ravnomjernosti, odakle izvire njegovo naučavanje, ko ga je uspostavio i njime se koristio?

Gazali: Srednje mjerilo je također koristio Ibrahim, a.s., kada je rekao:

Ja ne volim one koji zalaze![27]

Cjelovita forma ovog mjerila izgleda ovako:

"Mjesec je stvar koja zalazi.
Bogu nije pripadno zalaženje.
Mjesec nije Bog."

Međutim, Kur'an se i ovdje izražava koncizno i eliptično. Ipak, spoznaja negacije Božanstvenosti Mjesecu nužno proizlazi samo iz ova dva principa, tj. da Mjesec zalazi i da Bog ne zalazi. Kada spoznaš ova dva principa, spoznaja negacije Božanstvenosti mjeseca postaje nužna.

Ta'limija: Ne sumnjam da negacija Božanstvenosti Mjeseca proističe iz ta dva principa, ukoliko se spoznaju. Međutim, ja

[26] Druga figura kategoričkog silogizma (McCarthy).
[27] el-En'am, 76.

znam da Mjesec zalazi, i to mi je poznato osjetilom, ali da Bog ne zalazi, to nužno ne znam niti osjećam!

Gazali: Moja namjera – kada govorim o ovom mjerilu – nije da spoznaš kako Mjesec nije Bog, nego da te podučim da je ovo mjerilo istinito i da je spoznaja zadobivena njime – nužna. Kroz znanje zadobiveno na taj način očitovana je istina Ibrahimu, a.s. Njemu je bilo poznato da Bog ne zalazi, premda mu to nije bilo primarno znanje, već mu je proizišlo iz druga dva principa koja su rezultirala znanjem da Bog nije promjenljiv (ليس بمتغير). Sve što je promjenljivo – ono je nastalo (كل متغير حادث), a nestajanje je promjenljivo. Dakle, on je mjerenje temeljio na onom što mu je bilo poznato. I ti onda možeš uzeti mjerilo i upotrijebiti ga tako da zadobiješ spoznaju posredstvom dva principa.

Ta'limija: Nužno sam razumio da je ovo mjerilo istinito i da ova spoznaja proizlazi iz dva principa kada oni postanu poznati. Ali, želim da mi pojasniš definiciju ovog mjerila i njegovu suštinu te da mi pojasniš njegovu mjeru koja je meni poznata, a zatim da mi navedeš primjere njegove upotrebe u zamršenim slučajevima! Negacija Božanstvenosti Mjeseca potpuno mi je jasna.

Gazali: Svake dvije stvari od kojih je jedna okvalifikovana (opisana) onim čime druga nije jesu različite – tj. jedna od njih drugu niječe i nije njome opisana. A budući da je definicija velikog mjerila da se sud koji se odnosi na ono opće odnosi i na ono pojedinačno i ono ga, besumnje, uključuje u se (ويند رج فيه لا محالة ان الحكم علي الاعم حكم علي الأخص) – tako je isto definicija ovog (mjerila) da ono što se nečemu negira a čime se drugo potvrđuje, to drugo je različito (أن الذي ينفي عنه ما يثبت لغيره مباين لذالك الغير). Prema tome, zalaženje se negira kad je u pitanju Bog, a Mjesecu se ono potvrđuje. Otuda nužno proizlazi razlika

između Boga i Mjeseca, tj. Mjesec ne može biti Bog, niti Bog može biti Mjesec (لا يكون القمر إلها ولا الإله قمرا). Uzvišeni Allah je svoga vjerovjesnika Muhammeda, s.a.v.s., podučio da mjeri ovim mjerilom na mnogo mjesta u Kur'anu povodeći se za svojim pretkom Ibrahimom, a.s. Zadovolji se skretanjem pažnje na dva mjesta, a ostale potraži u kur'anskim ajetima!

Prvo: Allahove Riječi upućene Njegovom Vjerovjesniku:

> ***Ti reci: "Zašto vas onda On zbog grijehova vaših kažnjava? Ne! Vi ste samo ljudi koje On stvara!"***[28]

Ovi su tvrdili da su oni Božija djeca, pa ga je Allah podučio kako da njihov govor izmjeri ispravnim mjerilom, te je rekao:

> ***Ti reci: "Zašto vas onda On kažnjava zbog grijehova vaših?"***

Potpuna forma ovog mjerila glasi:

> *"Djeca (Božija) se ne kažnjavaju.*
> *A vi se kažnjavate.*
> *Dakle, vi niste (Božija) djeca."*

Ovdje imamo dva principa: Djeca se ne kažnjavaju – to se iskustveno zna; a vi se kažnjavate – to se zna viđenjem. Iz njih nužno proističe negacija sinovstva.

Drugo: Allahove Riječi:

> ***Ti reci: "O, jevreji! Ako vi mislite da ste Allahovi prijatelji mimo svega svijeta, deder smrt onda zaželite ako istinu govorite!" A neće smrt zaže-***

[28] el-Ma'ida, 18.

ljeti nikada baš zbog onoga što su ruke njihove pripravile![29]

To je zato što su oni tvrdili da su Allahovi prijatelji. Poznato je da prijatelj želi što prije sresti svoga prijatelja, kao što je poznato i to da oni nisu željeli smrt koja je uzrok susreta s njihovim "Prijateljem." Otuda nužno proizlazi da oni nisu Allahovi prijatelji. Potpuna forma ovog mjerila je da se kaže:

"Svaki prijatelj želi sresti svoga prijatelja.
Jevreji nisu željeli sresti Allaha.
Nužno proizlazi da oni nisu Allahovi prijatelji."

Definicija ovog mjerila je da je "željenje" okvalifikvano prijateljstvom, a to se negira kod jevreja, tako da su prijateljstvo i jevreji različite stvari – jedno od drugoga je izdvojeno – i otuda prijatelji (Božiji) nisu jevreji niti su jevreji prijatelji (Božiji). Što se tiče mjere koja ti je poznata, mislim da ti nije potrebno nešto što će ti ga pojasniti. Međutim, ako želiš pojašnjenje, razmisli ovako: Ukoliko znaš da je kamen neživo tijelo (جماد), a zatim da čovjek nije neživo tijelo, ti ćeš nužno spoznati da čovjek nije tijelo jer se neživost (الجمادية) pririče kamenu, a negira čovjeku. Nema sumnje da je čovjek lišen kamenosti, a kamen lišen čovječnosti, niti je čovjek kamen, a niti kamen čovjek. Upotreba ovog mjerila u zamršenim slučajevima je mnogobrojna. Jedan dio spoznaje je spoznaja svetosti (معرفة التقديس), a to je ono čime se pririče visoka svetost Uzvišenom Gospodaru. Sve spoznaje Gospodara Uzvišenog mjere se tim mjerilom. Ibrahim, a.s., je koristio ovo mjerilo u izricanju svetosti, i nas je podučio kako ćemo njime mjeriti. Ovim mjerilom se negira tjelesnost

[29] el-Džumu'a, 6-7.

Uzvišenog Allaha (الجسمية عن الله تعالى). Također izričemo da Bog nije ograničena supstancija[30] (ان إله ليس بجوهر متحيز), jer Bog nije prouzročeno (ليس بمعلول), a sve ono što je ograničeno specifično je po tome da je ono prouzročeno; odatle nužno proističe da Bog nije supstancija. Kažemo, također, da Bog nije akcident[31] (انه ليس بجوهر) zato što akcident nije nešto živo i nešto što zna, a Bog je Živi i Znalac, tako da nije akcident. Ostale vrste svetosti, isto tako, deriviraju se iz ove spoznaje jedinstva dva principa na ovaj način:

a) negativan princip sadrži ono što je negativno (أصل سالب مضمونه النفي),
b) pozitivan princip sadrži ono što je pozitivno/afirmativno (أصل موجب مضمونه الإثبات). Iz ovoga dvoga proizlazi spoznaja negacije i svetosti (تتولد منهما معرفة النفي والتقديس).

30 Supstancija (grč. *ousia, hypostasis*; lat. *substantia*), bivstvo, sutnost ili sopstvo, gotovo podudarno s pojmom supstrata i subjekta, biće samostalno i samostojno kao nositelj svojstava, što stoji po sebi i za sebe za razliku od nečeg nesamostojnog što bitkuje samo u drugome i po njemu kao svojstvo, pripadak, ili akcidencija, ono postojano u odnosu na njegova promjenljiva stanja. (V. Filipović, n.d., str. 321) Usp. Tarik Haverić, *Srednjovjekovno filosofijsko nazivlje u arapskom jeziku*, Sarajevo, 1991, (odrednica *gawhar*) str. 88-91.

31 Akcidencija/kontingencija (lat. *contingentia*), slučajnost, kao suprotnost nužnosti. Kontingentno je sve ono što može biti ovako ili onako ali i drugačije, tj. ne postoji unutrašnja nužnost da nešto jest ili nije. Može biti i ne biti. Može se događati i ne događati. (V. Filipović, n.d., str. 177.); Usp. T. Haverić, n.d., (odrednica *'rd*) str. 98-99.

Malo mjerilo ravnomjernosti[32]

Ta'limija: I ovo sam također nužno shvatio. A sada mi objasni malo mjerilo, njegovu definiciju, mjeru i njegove pretpostavke prilikom mjerenja zamršenih pitanja!

Gazali: Malom mjerilu nas je podučio Allah, dž.š., kada je Muhammeda, a.s., podučio u Kur'anu, a to su slijedeće Allahove Riječi:

> ***A oni ne poznaju Allaha kako Mu dolikuje kad govore: "Allah nijednom čovjeku ništa objavio nije!" Ti reci: "A ko je objavio Knjigu koju je Musa donio, Svjetlost i Uputu svijetu..."***[33]

Način mjerenja ovim mjerilom je da kažemo: Negiranje objave čovjeku je neistinita izjava zbog jedinstva zaključka koji proističe iz dva principa: *prvi*: Musa, a.s., je čovjek; *drugi*: Musau, a.s., je objavljena Knjiga; iz ovoga nužno proizlazi specifična propozocija (قضية خاصة) da je nekim ljudima objavljena Knjiga, čime se negira opća tvrdnja da čovjeku uopće nije objavljena Knjiga. Prvi naš princip glasi: "Musa je čovjek" – što je osjetilom poznato; a drugi: "Musau je objavljena Knjiga" – a što je poznato

---

32 Treća figura kategoričkog silogizma (McCarthy).

33 el-En'am, 91.

njihovim priznanjem, budući da su jedan dio (Knjige) skrivali, a drugi iskazivali, kao što je Uzvišeni rekao:

...pa je pokazujete, ali mnogo nje i skrivate...[34]

On (Allah) je ovo njima izložio u formi rasprave na najljepši način. Specifičnost rasprave je da ona zadovoljava (protivnika) time što su dva poznata principa njemu odgovarajuća; čak i ako u jedan sumnja, drugi je moguć. Zaključak mu se nužno nadaje ako ga priznaje. Većina dokaza u Kur'anu izvodi se na ovaj način. Ukoliko se samom tebi pojavi sumnja u neke od ovih principa i njihovih premisa, znaj da su oni upućeni onom ko ne sumnja (u Kur'an). Što se, pak, tebe tiče, tvoj je cilj da se podučiš načinima mjerenja ovim mjerilom (ili Kur'anom?) u ostalim slučajevima.

Mjera ovog mjerila je da kad neko kaže: "Nije moguće pojmiti da životinja hoda bez nogu" – time on spoznaje tvoju izjavu: "Zmija je životinja. Zmija hoda bez nogu. Otuda je nužno da neke životinje hodaju bez nogu." – i također on spozna(je) netačnost izjave onoga ko kaže: "Životinja hoda samo pomoću nogu."

Što se tiče upotrebe ovog mjerila u zamršenim pitanjima, ona su brojna. Na primjer, kad neko kaže: "Svaka laž je ružna sama po sebi." Onda mi kažemo: "Kada neko vidi nekog Allahovog Poslanika ili Allahovog prijatelja koji je skriven od nasilnika, pa onda nasilnik upita za mjesto takvoga, a zatim ga sam skrije, da li je on izrekao laž?" "Da," – odgovorit će onaj. A mi ga upitamo: "Je li to zlo?" – on odgovara: "Ne, ali će zlo biti istina koja će ga odvesti u propast!" Zatim mu mi reknemo: "Razmisli o mjerilu! Njegova izjava o neznanju mjesta je lažna

[34] el-En'am, 91.

– ovo je poznat princip; ova izjava nije zlo – ovo je drugi princip. Dakle, nužno proizlazi da svaka laž nije zlo. Razmisli sada, da li se može posumnjati u ovaj rezultat nakon priznanja dva principa? Da li je ovo jasniji primjer od onog kojeg sam naveo u slučaju iskustvene i osjetilne premise nakon priznanja principa? Da li je ovo jasniji primjer od iskustvene i osjetilne premise koje sam spomenuo u slučaju spoznaje mjerila svetosti?"

Definicija ovog mjerila je da, kada se dva svojstva zajedno nađu u jednoj svari, onda je nužno da jedno od ova dva svojstva mora biti okvalifikovano onim drugim, ali nije nužno da ono bude u cijelosti njime okvalifikovano, tj. u nekim stanjima može, a u nekom ne može (أن كل وصفين اجتمعا علي شيء واحد فبعض أحاد الوصفين لا بد أن يوصف الأخر بالضرورة ولا يلزم أن يوصف بأنه كله لزوما ضروريا بل قد يكون في بعض الأحوال و قد لايكون فلا يوثق). Zar ne vidiš da čovjek sadrži svojstvo životinje i svojstvo tijela; odatle nužno proizlazi da su neka tijela životinje, ali ne i da je svako tijelo životinja! Nemoj da te zbuni mogućnost svojstva da je svaka životinja tijelo, jer kvalifikacija svakog svojstva drugim svojstvom nije nužna u svakoj situaciji niti je znanje rezultirano time ono nužno znanje.

Ta'limija: Shvatio sam ova tri mjerila. Ali zašto je prvo nazvano velikim, drugo srednjim, a treće malim?

Gazali: Zato što je prvo primjenljivo na mnoge stvari, malo nije, a srednje je između toga. Prvo mjerilo je najveće mjerilo zato što se njime deriviraju spoznaje o potvrđivanju i negaciji općeg i pojedinačnog (تستفاد منه المعرفة بالإثبات العام والإثبات الخاص والنفي العام والنفي الخاص). Njime je moguće mjeriti četiri vrste spoznaja. Drugim mjerilom se može mjeriti samo negacija: zajedno opća i pojedinačna (يوزن به النفي العام والخاص جميعا). A trećim se mjerilom može mjeriti samo pojedinačna (negacija), kako

sam ti to već naveo, da iz njega nužno proizlazi da je jedno od dva svojstva okvalifikovano drugim zato što su ujedinjeni u jednoj stvari. A to se odnosi samo na jedan pojedinačni sud koji je nesumnjivo "manji". Mjerenje općeg suda njime spada u šejtanska mjerila; neke spoznaje njime mjere ta'limije, a šejtan ga je ubacio u Ibrahimovu, a.s., misao kada je rekao:

Evo Gospodara moga, evo najvećega![35]

Kazivanje o njemu ću ti kasnije izložiti, ako Bog da!

35 el-En'am, 79.

Mjerilo međusobne povezanosti[36]

Ta'limija: Objasni mi sada mjerilo međusobne povezanosti! Shvatio sam tri vrste mjerila ravnomjernosti.

Gazali: Ovo mjerilo se izvodi iz Allahovih Riječi:

> ***Da na nebesima i na Zemlji ima još bogova osim Allaha, poremetili bi se i nebesa i Zemlja!***[37]
> ***Ti reci: "Da uz Njega, kao što oni govore, postoji još bogova, tad bi oni potražili puteve do Vlasnika Prijestolja!"***[38]
> ***Da su božanstva, oni u džehennem stupili ne bi!***[39]

Potpuna forma ovog mjerila glasi: "Da na svijetu postoje dva Boga, svijet bi se poremetio" – ovo je princip. "Poznato je da se svijet nije poremetio" – ovo je drugi princip. Odatle proističe nužan zaključak o negaciji jednog od dva Boga. Da ima još Bogova koji su vlasnici Prijestolja, oni bi potražili puteve do Vlasnika Prijestolja – a poznato je da oni ne traže (puteve), iz čega proizlazi negacija drugih bogova osim Vlasnika prijestolja. Mjera ovog mjerila koje je tebi poznato bila bi npr. da kažeš:

---

36 Konjuktivni, hipotetički ili kondicionalni silogizam (McCarthy).

37 el-Enbija', 22.

38 el-Isra', 42.

39 el-Enbija', 99.

"Kada Sunce iziđe, zvijezde zađu." Ovo je poznato posredstvom iskustva. A zatim mi kažemo: "Poznata je činjenica da Sunce izlazi" – ovo je spoznatljivo osjetilom. Zaključak koji odatle nužno proizlazi je da zvijezde zalaze. Potom ti također kažeš: "Ako taj i taj nije jeo, on je gladan" – ovo je iskustveno spoznatljivo. A onda opet kažeš: "Ali poznato je da je on jeo" – ovo je osjetilom znano. Dakle, nužno proističe iz iskustvenog i osjetilnog principa da on nije gladan.

Veliki je broj primjera za upotrebu ovog mjerila u zamršenim pitanjima, npr. da pravnik kaže: "Da je prodaja odsutne stvari ispravna, to bi bila izričita obaveza" – a poznato je da takva prodaja nije izričita obaveza. Odatle proističe da ona nije ispravna. Prvi princip je poznat pravnom indukcijom[40] (بالاستقراء الشرعي) iz koje proističe pretpostavka, premda ona ne daje sigurno znanje, a drugi je poznat ustupanjem i pomaganjem protivnika. U spekulativnim pitanjima (النظريات), mi kažemo: "Ako su nastanak svijeta i struktura čovjeka izvanredno i savršeno uređeni, onda je njihov Tvorac Znalac" – ovo je nešto primarno u umu, a poznato je da su oni izvanredno uređeni – što je naočigled pomljivo; onda proizlazi da je njihov Tvorac Znalac. Zatim idemo dalje pa kažemo: "Ako je njihov Tvorac Znalac, On je Živ" – a poznato je prvim mjerilom da je On Znalac, iz koga nužno proističe da je On Znalac.

Potom kažemo: "Ukoliko je On Živ i Znalac, On opstoji sam po Sebi i nije akcident (إن كان حياعالمافهو قائم بنفسه و ليس بعرض). A prethodnim prvotnim mjerilima je poznato da je On Živ i Znalac

[40] Indukcija – logički postupak zaključivanja od pojedinačnih iskustava na općenite spoznaje. Očituje se kao induktivni zaključak i kao naučno-empirijski postupak koji, služeći se induktivnim zaključcima, dovodi do ustanovljavanja općih zakonitosti. (V. Filipović, n.d., str. 143.).

– iz čega proistiječe da je On opstojeći sam po Sebi. Zatim od svojstva ljudske strukture idemo ka svojstvu njenog Tvorca, tj. Znanju, od Znanja ka Životu, a onda ka Biti – i to je duhovno uzlaženje (المعراج الروحاني). Ova mjerila su ljestve uspona ka Nebu, a onda ka Tvorcu nebesa, a ovi principi su razine ljestava. Što se, pak, tiče tjelesnog uzdizanja, nema te snage koja to može podnijeti, ali to je specifikum snage vjerovjesništva. Definicija ovog mjerila je da sve što je uzrok jedne stvari, to je prati u svim stanjima (فإن كل ما هو لازم للشيء فهو تابع له في كل حال). Zato, negacija uzroka nužno podrazumijeva i negaciju onog prouzročenog (الملزوم) a postojanje onog prouzročenog nužno podrazumijeva postojanje uzročnika (اللازم). Negacija prouzročenoga a postojanje uzročnika ne vodi ka zaključku, zapravo, to su šejtanska mjerila, a upravo njima neke ta'limije mjere svoju spoznaju. Zar ne primjećuješ da je za ispravnost namaza, bez sumnje, vezana čistoća onoga koji klanja! Ispravno je i da kažeš: "Ako je Zejdov namaz ispravan, on je čist – a poznato je da nije čist." Ovo je negacija uzroka, odakle proizlazi da njegov namaz nije ispravan – što predstavlja negaciju prouzročenog (نفي الملزوم). Također, ako kažeš: "Ali, poznato je da njegov namaz nije ispravan" – što je onda postojanje prouzročenog (وجود الملزوم) iz kojeg nužno proističe da on nije čist – što predstavlja postojanje uzroka. Što se tiče tvoje izjave da je poznato da je on čist, iz nje nužno proistječe da je njegov namaz ispravan, ali ovo je pogrešno, jer je, možda, pokvario namaz drugim uzrokom – ovo je postojanje uzroka koji ne ukazuje na postojanje prouzročenoga. Također, tvoja izjava da je poznato da njegov namaz, budući da nije čist, nije ispravan – je pogrešna, jer ne predstavlja nužni uzrok zato što je moguće da neispravnost namaza izazvana drugim uvjetom mimo čistoće – a ovo je negacija prouzročenog koja ne napućuje na negaciju uzroka (فهذا نفي الملزوم ولم يلزم علي نفي اللازم).

Mjerilo suprotnosti[41]

Ta'limija: Objasni mi sada mjerilo suprotnosti, navedi njegovo mjesto u Kur'anu, njegovu mjeru i mjesto njegove upotrebe!

Gazali: Njegovo mjesto u Kur'anu su Allahove Riječi kojima On podučava Svoga vjerovjesnika Muhammeda, a.s.:

> ***Ti upitaj: "Ko vas opskrbljuje iz nebesa i Zemlje?" Ti odgovori: "Allah! Da li smo onda doista mi – ili ste vi na Pravoj Stazi, ili u očitoj zabludi?"***[42]

Uzvišeni Allah Svoje Riječi:

> ***Da li smo onda doista mi ili ste vi...***

nije iskazao u formi jednakosti i sumnje nego je u njima skrivena misao na drugi princip, tj. nismo u očitoj zabludi kada kažemo: Zaista vas Allah opskrbljuje iz nebesa i Zemlje, On vas kišom iz nebesa opskrbljuje a iz Zemlje rastinjem, ali vi ste u očitoj zabludi ako to negirate. Potpuna forma ovog mjerila glasi: "Mi ili vi ste u očitoj zabludi" – ovo je princip. Zatim mi kažemo: "Međutim, mi nismo u zabludi" – ovo je drugi princip.

---

[41] Disjunktivni (kondicionalni) silogizam. (McCarthy)

[42] Sebe', 24.

Iz sjedinjenja ova dva principa nužno proizlazi da ste vi u zabludi. Mjera tebi poznata ovog mjerila je da, kada neko uđe u kuću koja ima samo dvije sobe, a potom mi uđemo u jednu od soba pa njega ne vidimo u njoj, nužno znamo da je on u drugoj sobi. Ovo je zbog jedinstva dva principa: *prvog*: riječi da je on sigurno u jednoj od soba; *drugog*: da on stvarno nije u *ovoj* sobi. Nužan zaključak iz ovoga je da je on u drugoj sobi, tako da mi onda znamo da je on u drugoj sobi. Mi znamo da je u drugoj sobi zato što smo ga vidjeli prvo u njoj, a zatim smo vidjeli da nije u drugoj sobi. Ako smo tome podučeni našim viđenjem njega u njoj – to je očigledno znanje; a ako to znamo zato što ga nismo vidjeli u drugoj sobi – to je znanje mjerenjem (علما ميزانيا). Ovo znanje zasigurno biva kao ono očigledno. Definicija ovog mjerila je da sve ono što je ograničeno na dva dijela, postojanje jednog nužno podrazumijeva negaciju onog drugog, a negacija jednog postojanje drugog (أن كل ما انحصر في قسمين فيلزم من ثبوت أحدهما نفي الأخر ومن نفي أحدهما ثبوت الأخر), pod uvjetom da podjela[43] bude ograničena, a ne neograničena (ولكن بشرط أن تكون القسمة منحصرة لا منتشرة). Neograničena podjela je šejtansko mjerilo, a njome i neke ta'limije mjere svoje iskaze (كلامهم) u mnogo slučajeva koje sam spomenuo u djelima *el-Kavasim* – القواصيم (Smrtni udarac)[44], *Dževab mufessali'l-hilaf* – جواب مفصل الخلاف (Odgovor na detaljno objašnjenje razlika)[45], *Kitabu'l-mustazhiri* – كتاب المستظهري (Knjiga rekapitulacije)[46] i drugim mojim knjigama.

43 Podjela, u logičkom smislu: raščlanjivanje, razdjeljivanje neke misaone, pojmovne cjeline (V. Filipović, n.d., str. 249.).

44 Nismo ustanovili o kakvom se djelu radi.

45 Spis nije sačuvan. Gazali ga spominje u *Ispravnom mjerilu* i u *Draguljima Kur'ana*. (H. Neimarilija, n.d., str. 50, b. br. 52.)

46 Najpoznatiji Gazalijev spis protiv batinija, naslovljen po abasijskom halifi el-Mustazhiru (512/1118.). Djelo je djelimično objavio, s opsežnim predgovorom

Neograničena je upotreba ovog mjerila u zamršenim pitanjima, možda najviše u domenu spekulativnih pitanja. Onaj ko negira vječno postojanje, mi ćemo mu reći: "Postojeća bića su ili sva stvorena ili su neka od njih stvorena a neka vječna" – ovo je ograničavanje jer se kreće između negacije i potvrđivanja. Zatim ćemo reći: "Međutim, poznato je da nisu sva stvorena, pa je otuda nužno da neka budu vječna." Ukoliko neko zapita: "A zašto se kaže da ona nisu sva stvorena?" – mi odgovaramo: "Jer da su sva bića stvorena, njihovo bi stvaranje bilo po sebi, bez uzroka; otuda je pogrešno mišljenje da su ona sva stvorena te se potvrđuje da među njima ima vječnih bića. Sličnih slučajeva upotrebe ovog mjerila ima neograničen broj.

Ta'limija: Uistinu sam shvatio ispavnost ovih pet mjerila. Ipak, želim da znam značenje njihovih naziva, zašto je prvo nazvano mjerilom ravnomjernosti, drugo mjerilo međusobne povezanosti, a treće mjerilo suprotnosti?

Gazali: Prvo sam nazvao mjerilo ravnomjernosti zato što ono ima dva ravnomjerna principa, poput dva paralelna tasa; drugo sam nazvao mjerilo međusobne povezanosti zato što jedan od dva principa sadrži dva dijela: uzrok i prouzročeno (لازم وملزوم), slično Allahovim Riječima:

Da na nebesima i na Zemlji ima još bogova, osim Allaha, poremetili bi se i Zemlja i nebesa![47]

Riječi ***poremetili bi se*** su *lazim*, a *melzum* je ***Da na nebesima i na Zemlji ima još bogova, osim Allaha.*** Zaključak nužno proizlazi iz negacije uzroka/*lazima*. Treće mjerilo sam

i iscrpnim komentarom, Ignaz Goldziher u Lajdenu 1916. (1956). Izašlo u Kairu 1964. Djelimično prevedeno na španjolski (ibid., str. 50, b. br. 50.).

47 el-Enbija', 22.

nazvao mjerilo suprotnosti jer se ona vraća na diobu dva dijela između negacije i potvrđivanja tako da afirmacija jednoga nužno podrazumijeva negaciju drugoga, i obratno. Te dvije diobe su: suprotnost[48] i kontradiktornost[49] (تعاند وتضاد).

Ta'limija: Jesi li ti izumio ove nazive i mjerila, i da li si ih samo ti derivirao iz Kur'ana?

Gazali: Što se tiče naziva, ja sam ih izumio. Mjerila sam izveo iz Kur'ana, i ne mislim da je to tako neko prije mene uradio. Međutim, principi ovih mjerila su izvedeni od strane prethodnika koji su im dali imena drugačija od ovih mojih, dok su među nekim prošlim narodima, prije Muhammeda, a.s., i Isaa, a.s., bili u opticaju drugi nazivi. Oni su ih derivirali iz Suhufa Ibrahima i Musa, a.s. Ono što me je ponukalo da njihovu odoru zamijenim drugim nazivima je spoznaja slabašnosti tvoga uma i sklonost tvoje duše ka uobraziljama. Uvidio sam da se zavaravaš onim izvanjskim tako da, kada bi bio ponuđen crvenim medom u zatvorenoj boci, ti ga ne bi mogao prihvatiti zbog svoje prirodne odbojnosti spram zatvorene boce i slabašnosti svoga uma da spozna da je med čist u ma kojoj boci bio. Čak kada bi vidio Turčina obučenog u dronjak ili haljetak, ti bi prosudio da je riječ o sufiji ili vjerskom pravniku. A da sufija obuče kaftan ili turban, ti bi svojom uobraziljom prosudio da je riječ o Turčinu. Dakle, ti uvijek svojom uobraziljom obraćaš pažnju na vanjštinu stvari, ne tražeći suštinu. Također, ti ne

48 Suprotnost - u logici, odnos između dva suda, i to u užem smislu odnos između univerzalnog-afirmativnog i univerzalno-negativnog suda, a u širem smislu odnos imeđu svaka dva suda koji ne mogu birti istovremeni istiniti, a mogu (ali ne moraju) biti istovremeno neistiniti (npr. konjuktivni i binegativni sud) (V. Filipović, n.d., str. 321).

49 Kontradiktoran – protuslovan; kontradiktorni pojmovi, jedan je negacija drugoga (A, ne-A) (ibid., str. 178,).

gledaš na iskaz kao iskaz i na njegovu bit, nego na ljepotu njegove formulacije, ili po svom lijepom mišljenju o onome ko ga je izrekao. Pa ukoliko je njegov iskaz za tebe odvratan ili odbojne pozicije spram tvoga vjerovanja, ti ga ne bi prihvatio makar on sam po sebi bio lijep i istinit.

Kada bi ti neko rekao: "Reci: 'Nema Boga osim Allaha, a Isa je Allahov poslanik' – tvoja bi priroda to odbila te bi rekao: 'Ovo je iskaz kršćanina, pa kako ću to reći!' Ti nemaš um kojim bi spoznao da je ovaj iskaz sam po sebi istinit i da je kršćanin odbojan ne zbog ove ili drugih izjava, nego samo zbog druga dva iskaza. Jedan od tih je: "Allah je treći od trojice," a drugi: "Muhammed nije Allahov poslanik." Drugi njegovi iskazi, osim ovih, istiniti su. Pa kada bih u tebi i tvojim prijateljima ta'limijama opazio slabašne umove koji se zavaravaju vanjštinom stvari, spustio bih se na tvoj nivo davši ti lijek u krčagu vode i tako bih te vodio ozdravljenju postupajući prijazno s tobom kao što liječnik postupa sa svojim pacijentom. Kada bih ti rekao da je to bio lijek i pokazao ti ga u bočici, tvoja bi se priroda usprotivila da ga prihvati – a i kada bi ga prihvatila, ne bi ga lahko progutala.

Ovo je, dakle, moj cilj u zamjeni ovih naziva izumijevajući nove: njih će prihvatiti oni koji spoznaju, a poricat će ih i negirati oni koji poriču i negiraju!

Ta'limija: Sve sam ovo potpuno shvatio, ali gdje je ono što si obećao, tj. da ovo mjerilo ima dva tasa i polugu kojom su oni povezani? Ne vidim na ovom mjerilu tas i polugu. Gdje je ono što si spomenuo da ova mjerila sliče kantaru?

Gazali: Zar ja ove spoznaje nisam derivirao iz dva principa? Svaki princip je jedan tas, a zajednički dio dva principa koji

potpada pod njih je poluga. Naveo sam ti primjere iz pravne materije ne bi li ih bolje shvatio.

Dakle, ja sam rekao: "Naš iskaz: 'Sve ono što opija je zabranjeno" – je jedan tas. Također naš iskaz: "Svako vino je zabranjeno" – je drugi tas. Zaključak je da je svako vino zabranjeno. Ovdje imamo u dva principa samo tri stvari: vino, opijenost i zabranu. Vino se nalazi samo u jednom principu i ono je tas. Zabrana se nalazi u drugom principu, i to je drugi tas. Opijenost je spomenuta u oba principa zajedno i ona se ponavlja zajedno u njima – ona je poluga. Oba tasa su s njom povezani, zato što je jedan od njih povezan s njom kao što je predmet povezan sa svojstvom, npr., kada kažeš: "Svako vino opija" – vino je okvalifikovano opijenošću. Drugi je povezan s njom (polugom) kao što je svojstvo povezano s predmetom, npr. kada kažeš: "Sve što opija je zabranjeno." Razmisli o tome tako da spoznaš! Neispravnost ovoga mjerila je nekada zbog tasa, nekada zbog poluge, a nekada zbog povezanosti tasa sa polugom, kao što ću ti na to skrenuti pažnju jednostavnim primjerom u slučaju šejtanskog mjerila.

Što se tiče sličnosti sa kantarom, to se odnosi na mjerilo međusobne povezanosti, jer jedna od njegovih strana je mnogo duža od druge. Kada kažeš: "Da je prodaja odsutne stvari ispravna, to bi bila izričita obaveza" – ovo je duži princip koji sadrži dva dijela: uzrok i prouzročeno. A drugi, kada rekneš: "To nije obavezujuće zato što nije izričita obaveza" – je kraći princip od prvog. I on sliči manjem kuglastom mjerilu koji odgovara tasu na kantaru. Na mjerilu ravnomjernosti oba tasa su jednaka, jedan od njih nije duži od drugog, nego oba sadrže samo svojstvo i predmet. Razumi ovo samo ovako kako sam te podučio, tj. da duhovno mjerilo nije poput tjelesnog mjerila, ali

oni imaju međusobni odnos (لايكون كالميزان الجسماني بل يناسبه مناسبة ما).

To je moguće usporediti sa zaključkom proisteklim iz jedinstva dva principa: da nešto jednog od dva principa mora potpadati i pod onaj drugi, npr. opijanje se nalazi u dva principa – tako da proizlazi zaključak. Ako dio jednog principa ne bi potpadao pod onaj drugi, ne bi uopće proizlazio zaključak, kao što ne proizlazi zaključak iz tvojih iskaza: "Sve što opija je zabranjeno" i "Sve što je opljačkano osigurano je." Ovo su također dva principa, ali nisu združeni i međusobno povezani tako da dio jednog od njih ne potpada pod drugi. A zaključak proizlazi samo iz zajedničkog dijela koji potpada pod oba principa – to je ono što mi zovemo polugom mjerila. Kada bih ti otvorio vrata usporedbe između osjetilnog i umnog, otvorio bih golema vrata spoznaje usporedbi između materijalnog i vidljivog svijeta sa duhovnim i nevidljivim svijetom (ولو فتح لك باب الموازنة بين المحسوس والمعقول لأنفتح لك باب عظيم في معرفة الموازنة بين عالم الملك والشهادة).

Ovaj domen sadrži velike tajne, i onaj ko u njih nije prodro, spriječen je da spozna iz svjetala Kur'ana, da se poduči iz njega i svojim će znanjem dokučiti samo običnu ljusku. Kao što se u Kur'anu nalaze mjerila svih znanosti, tako su isto u njemu i ključevi svih znanosti, kako sam na to ukazao u djelu *Dževahiru'l-Ku'ran* – جواهر القرآن (Dragulji Kur'ana)[50], i to

---

50 U svome djelu *el-Mustesfa* Gazali naglašava da je posebnu pažnju posvetio djelima koja tretiraju pitanja znanosti Ahireta i tajnama unutarnje spoznaje vjere. Neka od tih djela su, ističe Gazali, "obimna i opsežna, poput *Ihja-u ulumiddina*, neka su sažeta i koncizna, kao *Dževahiru'l-Kur'ani*, a neka su između toga kao *Kimija es-se'adeti*." Gazali je ovo djelo podijelio u tri cjeline: predgovori, ciljevi i dodaci. Ovaj zadnji dio se može uzeti kao zasebna cjelina i posebna knjiga. Ona je tako i naslovljena: *Kitabu el-erbe'in fi usuli ed-din* (Četrdeset ajeta o osnovama

tamo potraži! Usporedba između materijalnog i vidljivog sa nematerijalnim i nevidljivim svijetom moguća je samo onim što se očituje posredstvom sna od duhovnih istina u čistim primjerima, zato što je (istinski) san dio vjerovjesništva[51], a u svijetu vjerovjesništva, materijalni i duhovni svijet se savršeno manifestira (وليست الموازنة بين عالم الملك والشهادة وعالم الغيب و الملكوت إلا بما يتجلي بعضه في المنام من الحقائق المعنوية في الأمثال الخالية لأن الرؤيا جزء من النبوة وفي عالم النبوة يتجلي تمام الملك والملكوت). Primjer toga je kao kada čovjek u snu vidi da mu je na ruci pečat kojim pečati usta ljudi i stidnice žena. Onda on taj svoj san ispriča Ibn Sirinu[52] koji mu kaže: "Ti si mujezin koji će mujeziniti u ramazanu prije sabaha." "To i jest tako!" – odgovorit će ovaj.

Promisli sada, zašto mu se očitovalo njegovo stanje, putem ovog primjera, iz nevidljivog svijeta i nađi usporedbu između ovog primjera i ezana prije sabaha u ramazanu. Možda je ovaj mujezin vidio samog sebe na Sudnjem danu, a na ruci mu

---

vjere). Ovo djelo nije tefsir Kur'ana u klasičnom smislu. Gazali je u njemu naveo pet stotina ajeta iz Kur'ana koji direktno tretiraju vjerovanje (i'tikada). Ti tekstovi su, po mišljenju Gazalija, osnov za spoznaju Allaha, dželle ša'nuhu, i ukazuju i osvjetljuju put koji vodi ka Njemu. Interesantno je da orijentalisti ovom djelu nisu poklonili zaslužnu pažnju. Utisak je da su pokušali odvratiti interesovanje čitalaca za ovim djelom. Napominjemo da je zadnji dio djela *Dževahir el-Kur'an* preveden na bosanski jezik pod naslovom *Knjiga četrdeset osnova vjere*, Kadirijsko-bedevijska tekija Čeljigovići, Sarajevo, str. 270.

51 Aluzija na Poslanikov iskaz: *Snovi vjernika su četrdeset i šesti dio vjerovjesništva*. (Navedeno prema: M. Ali Nasif, *Et-Tadž el-džami' lil usul fi ehadis er-Resul*, IV, Istanbul, 1961, str. 304).

52 Ebu Bekr Muhammed b. Sirin (h. 110./729.) spada u generaciju tabiina, živio je u Basri. Bio je izuzetan sufija, mufessir, muhaddis i fakih. Neprikosnoven je autotitet u nauci tumačenja snova. Na bosanski jezik mu je prevedeno djelo *Tefsir el-ahlam el-kebir* pod naslovom *Veliki tumač snova*. V. Ibn Sirin, *Veliki tumač snova*, prijevod s arapskog Salih Ibrišević, - 2. izd. - Tuzla, 1418./1998, -406 str.

pakleni pečat, te mu onda bude rečeno: "Ovo je pečat kojim si pečatio usta ljudima i stidnice ženama." A on odgovori. "Tako mi Allaha, ja to nisam činio." Potom mu se rekne: "Da, činio si, ali nisi znao, jer je ovo duh tvoga čina."

Stvarna značenja stvari i njihovih unutarnjih smislova manifestuju se jedino u duhovnom svijetu. Taj duh je prekriven formama u svijetu obmane – osjetilnom i uobraziljskom svijetu. Ali sada ćemo mi okriti tvoj pokrivač pa će danas tvoj vid biti oštar.[53] Također će se otkriti svako onaj ko je ostavljao šeriatske propise. Ako želiš stvarno značenje toga, pronađi ga u poglavlju o stvarnom značenju smrti u *Ihja'u*[54] i knjizi *Dževahiru'l-Kur'an*, pa ćeš tu vidjeti mnoge začudnosti i proširit ćeš svoje razmišljanje o tome, a možda ti se otvore i vrata duhovnoga svijeta kroz kojeg ćeš prisluškivati. Međutim, ja ne

53 Aluzija na kur'anski ajet sure Kaf, 22.

54 *Oživljenje vjerskih nauka (Ihja ulum ed-din)*. "Gazalijevo remek-djelo i po mnogo čemu najveća vjerska knjiga koju je jedan musliman ikada napisao" (A.J. Arberry). *Oživljenje vjerskih nauka* podijeljeno je na četiri "četvrtine", koje su podijeljene na ukupno četrdeset "knjiga", u kojima su sistematski obrađene teme islamske obredne, osobne ("svjetovne") i duhovne prakse u njihovoj teološkoj, pravnoj i mističnoj formulaciji i osvježenju. (Usp. Prikaz sadržaja *Oživljenja vjerskih nauka* u: Artur Dž. Arberi, *Struktura sufijske teorije i prakse*, u: *Sufizam*, priredili Darko Tanasković i Ivan Šop, Beograd 1981, str. 82-3.). Glavno Gazalijevo djelo je jedno od najviše korištenih i najraširenijih djela iz reda duhovno i intelektualno zahtjevnije vjerske literature u islamu uopće. Neprekidno se izučava, navodi i tumači u svim središtima i na svim jezicima više islamske obrazovanosti. Od kraja prošlog stoljeća teče i njegovo intezivno proučavanje, prikazivanje i tumačenje u okvirima zapadne islamologije, te djelimično prevođenje na engleski, njemački, španjolski, francuski, talijanski, ruski. Od sredine prošlog stoljeća, kada započinje njegovo cjelovito objavljivanje, *Oživljenje vjerskih nauka* je objavljeno više puta, uglavnom u četverotomnim izdanjima, u Kairu, Lukni, Istanbulu i Teheranu (H. Neimarlija, n.d., str. 58, b. br. 64.). Na bosanski jezik je do sada objavljeno više kratkih izvoda iz pojedinih knjiga *Ihja'a*, a nedavno je započeto i njegovo cjelovito prevođenje.

vidim da su ti se otvorila njegova vrata dok očekuješ spoznaje istina od nevidljivog učitelja kojeg ne vidiš. A i kada bi ga vidio, uvidio bi da je on od tebe u spoznaji mnogo slabiji. Zato je uzmi od onoga ko je proputovao, spoznao i istražio, jer onaj ko je obaviješten nema potrebe upuštati se u takvo što!

Ta'limija: Ovo je sada drugo pitanje i spor oko njega bi nas daleko odveo. Za ovog odsutnog učitelja, premda nisam vidio njegovu pojavu, čujem putem predaja o njemu, isto kao u slučaju pauka, iako njega ne vidim; vidim njegove tragove.

Vidio sam kako moja majka, sve do smrti, i naš učitelj, vladar tvrđave Alamut (مولانا صاحب قلعة ألموت)[55], visoko ga hvale, čak oni govore da je on imao uvid u sve što se događa na svijetu – čak i na udaljenosti od hiljadu ferseha.

Hoću li ja sada kazati da moja stara, čedna i skromna majka laže, ili, pak, naš učitelj, koji je predvodnik čestitog i svjesnog života?! Naravno da neću, oni su iskreni svjedoci. A i kako bih to mogao kada se sa njima slažu svi moji prijatelji od stanovnika Damegana[56] i Asbehana[57] (أهل دامغان و أصبهان). Oni imaju autoritet i u njihovoj vlasti su stanovnici tvrđave. Misliš li da su oni zavarani – a oni su inteligentni ljudi, ili da oni lažu – a oni su pobožan svijet?! Daleko od toga! Daleko od toga!

---

55 Riječ je o el-Hasanu b. es-Sabahu, vođi isma'ilija, vladaru tvrđave Alamut, osobi koja je podigla ugled inovatorske skupine isma'ilija. Šehristani navodi: "Spomenuti je zatražio pomoć od naroda i sklonio se u tvrđavu. Svoje uspinjanje na tvrđavu započeo je u mjesecu ša'banu 483. g. Pozvao je ljude da slijede određenog istinitog imama, zabranio običnom svijetu bavljenje naukom a odličnicima da čitaju stare knjige. Umro je 518. Ovako se navodi u *Istoriji* od Ibn el-Verdija" (*el-Kistas*, n.d., str. 23, b. br. 1.).

56 Veliki grad između Rejja i Nejsabura (ibid., str. 23, b. br. 2.).

57 Poznati i znameniti grad (ibid., str. 23, b. br. 3.).

Ostavi se spletke! Zaista naš učitelj nesumnjivo ima uvid u sve što se između nas događa, tako da mu ne promakne ni koliko atom na nebu i na Zemlji. Plašim se, zbog njegove mržnje, da ti iznesem samo čuvenje i slušanje! Smotaj stranicu tlapnji i vrati se na raspravu o mjerilu te mi objasni šejtansko mjerilo i kako njime mjere ta'limije!

O šejtanskim mjerilima i kako njima ta'limije mjere

Gazali: Slušaj sada, jadniče, objašnjenje mjerila tvojih prijatelja, jer si zaista pretjerao. Znaj da šejtan, i pored svakog mjerila koje sam spomenuo kao kur'anska mjerila, ima svoje mjerilo za koje se vezuje i koje on prikazuje kao ispravno mjerilo da bi se njime mjerilo, i, naravno, pogriješilo. Ali, šejtan ulazi samo u ona mjesta gdje ima prolaz. Ko zatvori prolaz i ojača ga, siguran je od šejtana. Ima deset njegovih prolaza, a koja sam pobrojao i objasnio u djelima *Kitabu'n-nazr* – كتاب النظر (Knjiga o spekulaciji)[58] i *Mi'jaru'l-'ilm* – معيار العلم (Mjerilo znanja),[59] i u kojima sam dao još neke detalje u vezi sa uvjetima mjerila koje sada ne spominjem jer tvoje razumijevanje je nedostatno da ih shvati. No, ako se želiš usmjeriti na zamršenosti njihovih rezimea, pronaći ćeš ih u djelu *Kitabu'l-mihak* – كتاب المحك (Kamen spoticanja u spekulaciji),[60] a ako želiš objašnjenje

58 Nismo ustanovili o kakvom se djelu radi.

59 Ovo djelo je Gazali pisao istovremeno kada i *Tehafut el-felasife*. Zaključak proizlazi iz činjenice da Gazali u *Mi'jaru el-ilmi* spominje *Tehafut*, a u *Tehafutu* ukazuje na *Mi'jar* da bi se lakše razumio *Tehafut*.

60 Interesantno je da je Gazali ovo djelo napisao poslije *Mi'jara*, a objavio ga prije. U ovom djelu navodi i razlog korekcija određenih stvari u *Mi'jaru*. Inače, ovo djelo je štampano u Bejrutu (Dar en-nehdati) 1996. (Ibid., str. 38.) Puni naziv ovog Gazalijevog djela je *Mihak en-nezar*.

njihovih detalja, naći ćeš ih u knjizi *Kitabu'l-mi'jar.* Međutim, sada ću ti ponuditi samo jedan primjer, koji se odnosi na slučaj kada je šejtan nešto ubacio u misao Ibrahima, a.s. – budući da je Allah, dž.š., rekao:

> ***A prije tebe Mi nismo poslali nijednog poslanika, niti vjerovjesnika a da šejtan nije, kad bi on šta kazivao, u kazivanje njegovo nešto ubacio, a Allah bi uklanjao to što je šejtan ubacivao, i potom bi Allah Svoje Znake učvrstio!***[61]

- pa je on pohitao Suncu, govoreći: "Ovo je moj Gospodar, ovo je najveći!" Zato što je najveći, šejtan je želio da se on (Ibrahim) time zavara. Način toga mjerenja je slijedeći: Bog je najveći – ovo je jednoglasno poznat princip. Sunce je veće od zvijezde – ovo je drugi princip osjetilno spoznatljiv. Iz toga nužno proizlazi da je Sunce Bog – to je zaključak. Ovo je mjerilo koje je šejtan pripojio malom mjerilu mjerila ravnomjernosti, jer je "najveći" svojstvo koje sa nalazi i kod Boga i kod Sunca, tako da se pretpostavlja da je jedno od toga okvalifikovano onim drugim, i ovo je suprotno malom mjerilu budući da je njegova definicija: kada su dvije stvari prisutne u jednoj stvari, to ne znači da je jedna stvar prisutna u dvije stvari (وحد ذالك الميزان أن يوجد شيئان لشيء واحد لا أن يوجد شيء واحد لشيئن). To zbog toga da, ako su dvije stvari prisutne u jednoj stvari, dio njih je okvalifikovan onom drugom, kao što smo to naprijed naveli. Ali, kada je jedna stvar prisutna u dvije stvari, jedna od dvije stvari nije okvalifikovana onom drugom. Mjera ovog pogrešnog mjerila se nalazi u pogrešnoj mjeri boje, ona je prisutna i u bjelini i u crnini zajedno, ali to nužno ne znači da je bjelina okvalifikovana crninom ili crnina bjelinom.

[61] el-Hadždž, 52.

Ako neko kaže: "Bjelina je boja a i crnina je boja; odatle nužno proizlazi da je crnina bjelina" – to je apsolutna pogreška. Tome je slična i njegova izjava: "Bog je najveći i Sunce je najveće"; dakle, Sunce je Bog – ovo je pogreška, jer je dopušteno da dvije suprotne stvari budu okvalifikovane jednim svojstvom. Kvalifikacija dvije stvari jednim svojstvom ne znači nužno sjedinjenost između dvije stvari, ali ako je jedna stvar okvalifikovana sa dvije stvari, onda je nužno sjedinjavanje između dva svojstva (فاتصاف شيئين بوصف واحد لا يوجب بين الشئين اتصالا أما اتصاف شئ واحد بشئين فيوجب بين الوصفين اتصالا). Svako onaj ko shvaća spoznao je razliku između sjedinjenja jedne stvari, koja ima dva svojstva, i sjedinjenja dvije stvari, koja ima jedno svojstvo.

Ta'limija: Jasna mi je pogrešnost ovog mjerila, ali u kojim slučajevima ta'limije njime mjere svoje iskaze?

Gazali: Oni njime mjere mnoge svoje iskaze, ali ja sam suviše vremenski skučen da opovrgnem njihove primjere. Međutim, navest ću ti jedan primjer. Sigurno si čuo za njihov iskaz: "Istina je sa pojedincima a neistina sa većinom. Metod razuma vodi ka većini, dok metod podučavanja vodi ka pojedincima. Dakle, iz toga nužno proizlazi da je istina na strani ta'limija."

Ta'limija: Da, čuo sam to mnogo puta i vjerujem u to kao jasan dokaz koga sam, bez sumnje, spoznao!

Gazali: To je šejtansko mjerilo. Pogledaj samo kako tvoji prijatelji naopako postupaju! Uzimaju šejtansku analogiju i njegovo mjerilo da pobiju mjerilo Ibrahima, a.s., i druga mjerila!

Ta'limija: Koji je to način zaključivanja protivan njemu (šejtanu – وما وجه تخريجه عليه)?

Gazali: Šejtan samo obmanjuje mjerilima mnogim mišljenjima i unosi u njih zbrku tako da čovjek ne zna mjesto obmane. Ta mnoga mišljenja dovode do toga da je istina okvalifikovana pojedincima – ovo je princip – i da je doktrina ta'limija okvalifikovana pojedincima – ovo je drugi princip. Iz toga proizlazi da je doktrina ta'limija okvalifikovana istinom, jer su "pojedinci" na jednoj stvari kojom su okvalifikovane dvije stvari, tako da je nužno da dvije stvari budu okvalifikovane dvama drugim. To je kao kad neko kaže: "Boja je stvar koja je zajedno okvalifikovana bjelinom i crninom. Iz toga nužno proizlazi da je bjelina okvalifikovana crninom." Ili kao kad šejtan kaže: "'Najveći' je jedno svojstvo kojim su okvalifikovani Bog i Sunce, te je nužno da Sunce bude okvalifikovano Bogom." Nema razlike među ovim mjerilima, tj. prisutnost boje u crnini i bjelini i prisutnost svojstva 'najvećeg' u Bogu i Suncu. Razmisli, onda, da bi shvatio!

Ta'limija: Ovo sam sasvim jasno shvatio, ali, nisam zadovoljan samo jednim primjerom. Spomeni mi još neke druge primjere mjerila mojih prijatelja kako bi se moje srce još više smirilo u saznanju da su oni zavedeni šejtanskim mjerilima!

Gazali: Zar nisi čuo njihovu izjavu: "Istina se zna ili čistim razumom ili čistim podučavanjem; ako je jedno od ovoga pogrešno, drugo je ispravno. Pogrešno se spoznaje čistim intelektualnim razumom, jer su umovi i učenja međusobno suprotstavljena, a ono ispravno se zna podučavanjem (وباطل أن يكون مدركا بالرأي العقلي المحض لتعارض العقول والمذاهب فثبت أنه بالتعليم)."

Ta'limija: Jesam, tako mi Allaha, čuo sam to mnogo puta, i to je ključ njihova poziva i vodeći argument!

Gazali: Ovo se mjeri šejtanskim mjerilom koje je povezano sa mjerilom suprotnosti. Negiranje jednog dijela rezultira potvrđivanjem drugog, pod uvjetom da taj dio bude ograničen a ne neograničen. Šejtan neograničeno obmanjuje ograničenim. Nešto je neograničeno kada se ne kreće u rasponu negiranja i potvrđivanja, zapravo, moguće je da između njih bude i treći dio, tj. da se nešto spozna zajedno razumom i podučavanjem. Poznata mjera ovog mjerila je ništavnost iskaza onoga ko kaže: "Boje se ne spoznaju gledanjem, nego sunčevom svjetlošću." "A zašto" – upitat ćemo ga. On će odgovoriti: "One se spoznaju ili gledanjem ili sunčevom svjetlošću. Međutim, neispravno je da se one spoznaju gledanjem jer se noću ne vide, zato je očigledno da se one spoznaju sunčevom svjetlošću." Njemu će se reći: "Jadniče! Tu postoji treći dio, tj. one se spoznaju gledanjem ali pri sunčevoj svjetlosti (وهو أن يدرك با لعين ولكن عند نور الشمس)."

Ta'limija: I ovo sam razumio. Međutim, još mi malo pojasni grešku spomenutu u prvom primjeru, tj. u diskusiji o istini i pojedincima, jer razumijevanje mjesta greške vrlo je profinjena stvar!

Gazali: Greška je u onome što sam spomenuo, tj. da kvalifikovanje jedne stvari dvjema stvarima znači i kvalifikaciju dvije stvari jednom stvari. Ali, osnov ove greške je u simulaciji konverzije (ايهام العكس).[62] Onaj ko zna da je svaka jedna stvar istina, možda će pomisliti da je svaka istina jedna. Ali ova suprotnost nije nužno istinita, već iz ovoga nužno proizlazi pojedinačana konverzija (عكس خاص), a to znači da je dio

[62] Konverzija (lat. *conversio* = okretanje), obrtanje. U sudu: zamjenjivanje subjekta i predikata. Prema tome mijenja li se kod tog zamjenjivanja kvantiteta suda, razlikujemo nečistu (conversio par accidens) i čistu konverziju (conversio pura) (V. Filipović, n.d., str. 178.).

jedne stvari istina. Iz tvog iskaza: "Svaki čovjek je životinja" ne proizlazi univerzalna konverzija (عكس عام), tj. da je svaka životinja čovjek; zapravo, nužno proizlazi da je neka životinja čovjek. Šejtan ne ovladava svojim spletkama slabiće aktivnije i više doli upravo spletkom univerzalne simulacije konverzije koja se, čak, završva na osjetilnim predmetima (من تحيله بايهام العكس العام حتي ينتهي إلي المحسوسات). Tako da onaj ko vidi šareno dugo uže, posumnjat će da je to zmija. Razlog ovakve njegove spoznaje je da je svaka zmija duga i šarene boje, pa njegova uobrazilja daje prednost univerzalnoj konverziji i prosuđuje da je svaka stvar koja je duga i šarena - zmija. Dakle, on promišlja na način univezalne konverzije, tj. da je svaka stvar koja je duga i šarene crne boje - zmija. Međutim, ono što nužno proizlazi jeste samo pojedinačna konverzija, tj. da je neka duga i šarena stvar zmija, a ne da su sve stvari.

U slučajevima konverzije i kontradikcije nalaze se mnoge profinjene činjenice (و في العكس و النقيض دقائق كثيرة) koje možeš razumjeti samo u djelima *Mihaku'n-nezar* i *Mi'jaru'l-'ilm*.

Ta'limija: U svakom spomenutom primjeru nalazim drugu sigurnost spoznaje šejtanskih mjerila. Zato, nemoj mi uskratiti još drugih primjera šejtanskih mjerila!

Gazali: Nekada ništavnost takvog mjerila proizlazi iz loše strukture zato što dva tasa ne budu ispravno povezana sa polugom, a nekada, pak, iz samog tasa i ništavnosti njegove materije od koje je uzet. On može biti uzet iz željeza, ili bakra, ili kože, pa ako bude uzet od snijega ili pamuka, njime se ne može mjeriti. Mač je katkada ništavan zbog manjka njegova oblika zato što je u obliku štapa koji nije pljosnat niti oštar, a katkada zbog materije od koje je spravljen, npr. od drveta ili gline. Tako je isto i sa šejtanskim mjerilom; nekada je neispravan zbog

ništavnosti svoje strukture, kao što sam spomenuo u primjeru veličine Sunca i istine pojedinaca – jer je njihova forma različita i suprotna, kao kod onoga ko postavi tasove iznad poluge želeći tako mjeriti; a nekada je, pak, zbog ništavnosti materije, kao što su Iblisove riječi: "Ja sam bolji od njega, mene si stvorio od vatre, a njega si svorio od zemlje!" – u odgovoru na Riječi Uzvišenoga:

> ***...šta te je spriječilo da se ničice pokloniš onome koga sam Ja rukom stvorio Svojom? Da li si se uzoholio ili smatraš da si ti uzvišen?!***[63]

U ovom slučaju Iblis je upotrijebio dva mjerila koja su bila uzrok da se ne pokloni, smatrajući da je bolji od njega. Zatim je "boljitak" potvrdio time što je stvoren od vatre. I kada je iskazao sve dijelove svoga argumenta, uočio je da je njegovo mjerilo ispravne strukture, ali neispravne materije. Potpuna forma ovoga je da je on rekao: "Ono što je stvoreno od vatre, to je bolje, a 'bolji' se ne poklanja ničice. Dakle, ja se neću pokloniti." Oba ova principa su neispravna, jer nisu poznata. Ali, skrivena znanja se mjere jasnim spoznajama (والعلوم الخفية توزن بالعلوم الجلية). Ono što je on (Iblis) naveo nije jasno i neprihvatljivo je; zato mi kažemo: "Ne prihvatamo da si bolji od njega" – ovo je prvi neispravni princip; drugi je: "Ne prihvatamo da 'bolji' nije dužan da se ničice pokloni, jer je obaveza i pravo putem naredbe, a ne 'boljitka.'"

Međutim, Iblis je zanemario dokaz drugog principa, koji glasi da su obaveze i prava putem naredbe a ne "boljitka." On se zabavio dokazom: "Ja sam bolji zato što sam stvoren od vatre." Ovo je tvrdnja o "boljitku" u pogledu porijekla. Potpuna forma

[63] Sad, 75.

njegovog dokaza i mjerila je da je rekao: "Ono što je porijeklom bolje, ono je *bolje*. A ja sam bolji porijeklom. Dakle, ja sam bolji."

Također su oba ova tasa pogrešna, jer mi ne prihvatamo činjenicu da, ono što je porijeklom bolje da je to bolje, nego je boljitak u odnosu na svojstva biti a ne porijekla. Moguće je da je željezo bolje od staklenice. Postoji ono što je vješto i lijepo napravljeno od staklenice, a koje je bolje od onoga što je napravljeno od željeza. Isto tako mi velimo: Ibrahim, a.s., je bolji od Nuhovog, a.s., djeteta iako je Ibrahim, a.s., stvoren od Azera,[64] nevjernika, a Nuhovo, a.s., dijete od vjerovjesnika. Što se tiče drugog principa da je on stvoren od boljega jer je vatra bolja od zemlje, i ovo je također neprihvatljivo, ustvari, zemlja je bolja jer je on od (smjese) prašine i vode. Možda neko može reći da su od njihove smjese biti životinja i biljaka i njima se omogućava njihov nastanak i rast. Što se, pak, vatre tiče, ona ništi i uništava sve stvari tako da njegove riječi da je vatra bolja - ne stoje. Ova mjerila su ispravne forme, a neispravne materije (فهذ الموازين صحيحة الصورة فاسدة المادة). Mogu se uporediti sa sabljom koja je napravljena od zemlje, ali ona je kao varka u ravnici u kojoj žedan vidi vodu, ali kad do tog mjesta dođe, ništa ne nađe, – a zateći će da ga čeka kraj njega Allahova kazna i On će mu potpuno isplatiti račun njegov.[65]

Tako će isto ta'limije vidjeti svoje stanje na Sudnjem danu kada im se otkriju istine njihovih mjerila. Ovo je, također, jedan od šejtanovih prolaza kojeg treba zatvoriti. Ispravna materija koja se upotrebljava u spekulaciji je svaki jasni poznati princip,

64 Otac poslanika Ibrahima, a. s.

65 Aluzija na kur'anski ajet iz sure en-Nur, 39.

bilo putem osjetila ili iskustva, potpuno vjerodostojne predaje, primarnim umom ili dedukcijom[66] iz ovog mnoštva (المادة الصحيحة التي تستعمل في النظر كل أصل معلوم قطعا إما بالحس وإما بالتجربة وإما بالمتواتر الكاملة أو بأول العقل أو بالاستنتاج من هذه الجملة).

A što se tiče upotrebe u raspravi, to je ono što protivnik prihvata i slaže se, makar to ne bilo po sebi saznatljivo, jer to postaje dokaz protiv njega. Na taj način su postavljeni i neki dokazi u Kur'anu, i potrebno je da ne poričeš dokaze iz Kur'ana, ako ti se pojavi sumnja u njihove dokaze, jer se oni predočavaju onoj skupini koja ih prihvata.

66 Dedukcija (lat. *deducere* = odvoditi, izvoditi), izvođenje. Prema tradicionalnom logičkom shvaćanju: izvođenje posebnog (odnosno manje općenitog) suda iz općeg (odnosno općenitijeg). Od tako shvaćene dedukcije razlikuju se indukcija (izvođenje općeg iz posebnog) i analogija (izvođenje posebnog iz posebnog) (V. Filipović, n.d., str. 64.).

O dostatnosti Muhammeda, a.s., i učenjaka njegovog ummeta od potrebe za drugim bezgrješnim imamom

Ta'limija: Ti si usavršio lijek, otklonio zastor i spretno dokazao! Ali, sagradio si dvorac a porušio grad! Ja sam od tebe do sada očekivao da me podučiš mjerenju mjerilom i da, zahvaljujući tebi i Kur'anu, nemam potrebu za bezgrješnim imamom. I sada, kada si spomenuo ove profinjenosti u pogledu prolaza za grešku, očajno želim da s tim nastavim. Ali ja nisam siguran od pogreške ukoliko se sam upustim u mjerenje, i sada sam spoznao zašto se ljudi razilaze u pogledu doktrina. To je zato što oni ne razumiju ove profinjenosti kao ti, pa neki upadaju u grešku, a neki i pogode. Stoga je za mene najsigurnije da se oslonim na bezgrješnog imama ne bi li bio sačuvan od tih profinjenosti.

Gazali: O, jadniče! Tvoja spoznaja o bezgrješnom imamu nije nužna, ona je ili naslijeđena od roditelja ili je izmjerena jednim od ovih mjerila. Svaka spoznaja koja nije primarna nužno biva prisutna kod subjekta spoznaje posredstvom uspostave ovih mjerila u njegovoj duši, iako on toga nije svjestan (فإن كل علم ليس أوليا فبالضرورة يكون حاصلا عند صاحبه بقيام هذه الموازين في نفسه وإن كان لا يشعر به). Ti si spoznao istinitost vrijednosti mjerila posredstvom

rasporeda dva principa u tvom umu, empirijskog i osjetilnog. Ovo je slučaj i sa ostalim ljudima iako toga nisu svjesni. Ko, na primjer, zna da ova životinja nije steona, jer je u pitanju mazga, zna za raspored dva principa koja smo naveli na početku knjige, makar i ne znao izvor svoga znanja. Također, svaka spoznaja na svijetu koju čovjek zadobiva biva na ovaj način. Znači, ako ti prihvataš vjerovanje u bezgrješnost istinitog imama, ili čak Muhammeda, a.s., od roditelja i prijatelja naslijeđenim vjerovanjem, onda se ti ne razlikuješ od jevreja, kršćanina ili vatropoklonika. Oni, zapravo, tako postupaju. Ali ako to prihvatiš posredstvom mjerenja jednim od mjerila, ti ćeš, možda, pogriješiti u nekim profinjenim detaljima, pa ne treba da se u to pouzdaš.

Ta'limija: U pravu si. Pa gdje je, onda, metod? Ti me upućuješ na dva metoda zajedno: podučavanje i mjerenje.

Gazali: Daleko od toga! Vrati se na Kur'an, pa ćeš biti podučen metodu, kada Allah, dž. š., kaže:

> ***A oni koji se Allaha boje, kad njih šejtansko kolo dodirne, Allaha se oni sjete i odmah se k sebi vrate!***[67]

Uzvišeni nije rekao: "Putujte ka bezgrješnom imamu pa ćete se sebi vratiti! Tebi je poznato da su spoznaje brojne, pa ako bi ti prilikom svakog problema poduzimao putovanje ka bezgrješnom imamu, tvoje bi se nevolje oduljile a malo bi naučio. Međutim, tvoj je metod da naučiš od mene kako ćeš mjeriti i ispuniti njegove uvjete. A, onda, ako zapadneš u poteškoće, prihvatit ćeš mjerenje i promisliti njegove uvjete čistim razmišljanjem i s punom marljivošću, te ćeš tako "sebi

[67] el-A'raf, 201.

doći." Tome je slično kada ti računaš piljaru kojem si dužan, ili je on dužan tebi, ili rješavaš neko pitanje iz nasljednog prava, pa onda sumnjaš da li si pogodio ili pogriješio, e, onda bi trebao dugo putovati bezgrješnom imamu. Međutim, ti ćeš presuditi na osnovu znanja matematike, podsjetit ćeš se na nju i neprestano ćeš računati sve dok ne budeš potpuno siguran da nisi pogriješio u nekom detalju. Ovo je poznato onom ko je spoznao matematiku. Isti je slučaj i sa onim ko poznaje mjerenje kao što je meni poznato, pa ga uz podsjećanje, razmišljanje i neprestano ponavljanje privede kraju do nužne spoznaje da nije pogriješio. Ukoliko ne slijediš ovaj metod, nećeš nikada uspjeti i bit ćeš u sumnji sa onim "možda" i "moglo bi biti." A možda ćeš pogriješti i u slijepom slijeđenju svog imama, čak i Vjerovjesnika u kojega vjeruješ, jer spoznaja istinitosti Vjerovjesnika, a. s., nije nužna (و لعلك قد غلطت في تقليدك لإمامك بل للنبي الذي آمنت به فإن معرفة صدق النبي صعلم ليست ضرورية).

Ta'limija: Pomogao si mi da spoznam da je podučavanje istina i da je imam Vjerovjesnik, a.s., Priznajem da niko ne može uzeti znanje od Vjerovjesnika, a.s., bez spoznaje mjerila i da ga u potpunosti može spoznati samo od tebe. Ti onda kao da posebno za sebe priričeš imamet, pa šta je tvoj dokaz i tvoj nadnaravni čin?! Moj imam ili čini nadnaravno djelo ili izvodi argumentaciju iz izričitog određenja od svojih očeva. Pa gdje je tvoje izričito određenje i gde je tvoj nadnaravni čin?

Gazali: Što se tiče tvog izričaja da ja za sebe potvrđujem poseban imamet, to nije tačno. Ja se nadam da i drugi, osim mene, mogu učestvovati u ovoj spoznaji i da tako mogu spoznati kao što bi i od mene naučili. A što se tiče tvoje izjave da ja potvrđujem imamet samom sebi, treba da znaš da mi pod pojmom imama podrazumijevamo onoga ko je podučen

od Allaha, dž.š., posredstvom meleka Džibrila, a ja to za sebe ne tvrdim. Pod tim pojmom podrazumijevamo i onoga ko je podučen sa ili bez Džibrila posredstvom Poslanika. Zato mi kažemo da je Alija, r.a.,[68] imam jer je podučen od strane Poslanika, a ne od Džibrila. U tom smislu i ja za sebe potvrđujem imamet. Moj dokaz za to je jasniji od izričitog određenja i od onoga što ti vjeruješ da bi mogao biti nadnaravni čin.

Ako bi tri osobe u tvome prisustvu tvrdile da znaju Kur'an napamet, pa ih ti upitao šta im je dokaz, jedan od njih bi odgovorio: "Moj dokaz je da me je opunomoćio el-Kisa'i,[69] učitelj učača, on je opunomoćio mog učitelja a on mene, a to znači kao da me el-Kisa'i opunomoćio." Drugi bi rekao: "Dokaz mi je taj što mogu štap preobraziti u zmiju i obratno." Treći će reći: "Moj dokaz je da ću pred tobom proučiti čitav Kur'an ne gledajući u mushaf." Eh, da mi je znati koja od ova tri dokaza su za tebe jasnija i kojem od njih tvoje srce najviše vjeruje?

Ta'limija: Onom ko prouči Kur'an, jer je to neoboriv dokaz, oko kojeg me ne obuzima sumnja. Što se tiče onog koga je opunomoćio njegov učitelj, a njegovog učitelja el-Kisa'i, u tom je moguća pogreška, pogotovo ako je lanac opunomoćenika

68 Četvrti pravovjerni halifa, jedan je od deseterice onih kojim je zajamčen džennet, pobratim Božijeg Poslanika, njegov zet, jedan od prvih muslimana, jedan od Božijih znalaca, slavnih junaka, čuvenih asketa, priznatih govornika. Umro je 35. g. po Hidžri. V. više u: Dželaluddin es-Sujuti, *Povijest halifa*, prijevod: Mustafa Prljača, Sarajevo, 2003, str. 277-309.

69 Ebu-l-Hasan Ali ibn Hamza el-Kisai je porijeklom Perzijanac, klijent Benu Eseda. Početne znanosti učio je u Kufi. Kiraet je uzeo od Hamze ez-Zejjata da bi kasnije bio pročelnik škole čitanja u Kufi. Umro je u Rejju 189./804. g. Historičari navode da je napisao nešto oko dvadeset djela. (Navedeno prema: Dr. Jusuf Ramić, "Arapske filološke i gramatičarske škole", *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*, 8/2002, str. 239-240).

dug. Što se, pak, tiče preobrazbe štapa u zmiju, moguće je da taj čini to s prijevarom i obmanom, pa i ako nije u pitanju obmana, njegov cilj je da učini nešto čudnovato. A otkud to da onaj ko je u stanju učiniti nekakvo čudo mora znati Kur'an napamet?

Gazali: Moj dokaz je, dakle, da, kao što sam spoznao ova mjerila, također sam spoznao, razumio i otklonio sumnju u tvom srcu u pogledu njihove ispravnosti. Tako da ti nužno vjeruješ u moj imamet. To je isto kao kada naučiš matematiku od svog učitelja. Kada te on poduči matematici, ti onda zadobiješ znanje matematike i drugo nužno znanje, jer je tvoj učitelj matematičar i znalac matematike. Također, iz njegovog podučavanja ti spoznaš ispravnost njegove tvrdnje da je on matematičar. Tako isto i ja vjerujem u istinitost Muhammeda, a.s., i Musaa, a.s, ne samo zbog raspolućenja Mjeseca[70], niti zbog preobrazbe štapa u zmiju[71], jer se u tom slučaju pomaljaju mnoge dvosmislenosti na koje se čovjek ne može osloniti, štaviše, onaj ko vjeruje u probrazbu štapa u zmiju može poricati rikanje teleta[72].

Zaista su u osjetilnom i vidljivom svijetu prisutne mnoge proturječnosti (فإن التعارض في عالم الحس والشهادة كثيرا جدا). Međutim,

[70] U komentarima Kur'ana se navodi nekoliko predaja o tome kako su mekkanski idolopoklonici tražili od Božijeg Poslanika da učini neko čudo, pa se tada mjesec raspolutio i vidjeli su dvije polovine njegove a brdo Hira između njih. Kur'an je registrovao ovaj čudan događaj, sura el-Kamer, 1. V. npr.: Ibn Kesir, n.d., IV, 333-336.

[71] Također događaj koji je registriran u Kur'anu na više mjesta u vezi znamenite pobjede (mu'džize) Musa, a.s., nad faraonovim čarobnjacima. V. npr. u surama el-A'raf, Ta Ha, eš-Šu'ara.'

[72] Kur'an spominje (el-'Araf, 148.) da je narod Musa, a.s., nakon njegovog odlaska na Sinaj, napravio od svog nakita kip teleta koje je rikalo (*'idžl džesed lehu huvar*).

ja sam spoznao mjerila iz Kur'ana i, onda, njima mjerim sve Božanske spoznaje (جميع المعارف الإلهية بل أحوال الميعاد), čak i stanja na Danu povratka, kao i kabursku patnju i kaznu grješnika a nagradu pokornika, kako sam to spomenuo u knjizi *Dževahiru'l-Kur'an*, pa sam sve to našao usuglašenim sa onim u Kur'anu i Predaji (hadisu). Čvrsto vjerujem da je Muhammed, a.s., bio iskren i da je Kur'an istina (فيقنت أن محمد صلعم صادقا وأن القرآن حق).

Postupio sam onako kao što je rekao Alija, r. a.: "Ne spoznaji istinu putem ljudi, nego upoznaj istinu pa ćeš spoznati njene nosioce (لا تعرف الحق بالرجال أعرف الحق تعرف أهله)." Moja spoznaja istinitosti Vjerovjesnika, a.s., je nužna, kao što je nužna i tvoja spoznaja kada vidiš nekog čovjeka kako raspravlja o nekom pravnom (fikhskom) pitanju na lijep način prezentujući izričite i jasne pravne dokaze. Ti nećeš sumnjati da je on pravnik, i tvoje je uvjerenje na taj način jasnije od uvjerenja zadobivenog kroz njegov fikh time da je preobrazio hiljadu štapova u zmije, jer, u tom slučaju, postoji mogućnost sihra,[73] obmane, talismana i drugoga, a tim stvarima on ne zadobiva znanje iz Kur'ana zato što su to nadnaravna sredstva koja se postižu dugim istraživanjem i preciznim proučavanjem. Time se dobiva slabo vjerovanje, i to je vjerovanje puka i dogmatičara. Što se tiče vjerovanja onih koji imaju osvjedočenje zadobiveno iz Božanske niše, i ono, također, biva na taj način (فأما أرباب المشاهدة الناظرين من مشكاة الربوبية كذالك تكون).

73 *Sihr*, po strogoj etimologiji, znači ograničen oblik magije nazvan "opsjena", "čarolija". Prema lingvističkom tumačenju, to je skretanje nečega od njegove prave prirode (*hakika*) ili forme (*sura*) prema nečemu drugom što je neprirodno ili tek prividno (*hajel*). (Navedeno prema: Nerkez Smailagić, *Leksikon islama*, Sarajevo, 1990, str. 544.)

Gazali: I ja također želim da spoznam Vjerovjesnika kao što si ga ti spoznao. Ali ti si spomenuo da se to može spoznati samo mjerenjem svih Božanskih spoznaja ovim mjerilom (بأن توزن جميع المعارف الإلهية بهذه الميزان), i nije mi jasno da sve vjerske spoznaje mogu mjeriti ovim mjerilima. Dakle, čime ću to saznati?

Ta'limija: Daleko od toga! Ja ne tvrdim da se njima mjere samo vjerske spoznaje, nego se njima mjere i matematičke, geometričke, prirodne, pravne, *kelamske*[74] spoznaje i svaka vrsta istinske spoznaje koja nije konvencionalna[75] (هيهات لا أدعي أني أزن بها المعارف الدينية فقط بل أزن بها العلوم الحسابية و الهندسية والطبيعية والفقهية والكلامية وكل علم حقيقي غير وضعي). Ja tim mjerilima razlikujem istinu od neistine. A kako i ne bih kad je to Ispravno Mjerilo, Mjerilo koje se zajedno spominje sa Knjigom i Kur'anom u Božijim Riječima:

> ***A Mi smo poslanike s jasnim dokazima slali, i s njima smo Knjigu slali i Mjerilo da bi svijet postupao po pravdi.***[76]

Tvoja spoznaja o mojoj moći da to činim ne proizlazi iz eksplicitnog teksta, niti iz činjenice preobrazbe štapa u zmiju, nego si to otkrio putem iskustva i vježbe. Istinitost tvrdnje onoga ko tvrdi da je jahač otkriva se samo onda kada uzjaše konja i iziđe na mejdan! Dakle, pitaj me što god želiš o vjerskim spoznajama da ti otkrijem zastor onoga u čemu je istina, jednu po jednu, i izmjerit ću je ovim mjerilom tako da zadobiješ nužno saznanje da je mjerenje istinito i da je jamačno znanje proisteklo iz toga.

[74] V. bilješku br. 99.

[75] Konvencionalan (lat. *conventionalis* = dogovoran), koji je u skladu s nekim prešutnim dogovorom, sporazumom ili običajem (V. Filipović, n.d., str. 178).

[76] el-Hadid, 25.

Ta'limija: A da li si u stanju da sve ljude podučiš svim Božanskim istinama i spoznajama pa da tako otkloniš njihova međusobna razilaženja?

Gazali: Daleko od toga! Ja to ne mogu. Kao da je tvoj bezgrješni imam do sada otklonio razilaženja među ljudima i poteškoće s njihovih srca! Štaviše, kada su to vjerovjesnici otklonili neslaganja i kada su to bili to u stanju učiniti? Zapravo, razilaženje među ljudima je nužna vječita norma (بل اختلا ف الخلق حكم ضروري أزلي). I oni će se neprestano razilaziti osim onih kojima se tvoj Gospodar smiluje. On ih je tako stvorio.[77] A Riječi tvoga Gospodara su savršene.[78] Zar da ja tvrdim za sebe da sam u stanju promijeniti Allahovu odredbu koju je On u vječnosti odredio! Može li tvoj imam to tvrditi? Ako li to potvrdi, zašto, onda, to dosad nije učinio, a dunjaluk je prepun razilaženja. Da mi je znati da li je predvodnik ummeta, Alija b. Ebi Talib, bio uzrok otklanjanja razilaženja među ljudima ili je bio uzrok razilaženja koje za vijeke vjekova neće prestati!

[77] Kur'anske riječi iz sure Hud, 119.

[78] Aluzija na kur'anski ajet iz sure el-En'am, 115.

Način izbavljenja ljudi iz tmina razilaženja

Ta'limija: Kako će se ljudi spasiti ovih razilaženja?

Gazali: Kad bi mene slušali, ja bih sa Allahovom Knjigom otklonio razilaženja među njima. Međutim, nema tog načina da ih uvjerim u njihovo slušanje, jer oni nisu uopće slušali vjerovjesnike niti tvog imama, pa kako će, onda, slušati mene i kako da se saglase u slušanju kad im je već presuđeno još u vječnosti da će se neprestano razilaziti osim onih kojima se tvoj Gospodar smiluje! Tako ih je On stvorio. Postojanje razilaženja među njima je nužna stvar i to možeš spoznati u (mojoj) knjizi *Dževabu'l-mufessal* koja ima dvanaest poglavlja.

Ta'limija: A kad bi te slušali, šta bi učinio?

Gazali: Naveo bih im jedan ajet iz Allahove Knjige, i to ovaj:

> ***...i s njima smo Knjigu slali i Mjerilo, da bi svijet postupao po pravdi. I spustili smo željezo...***

On im je spustio samo ove tri stvari zato što se ljudi dijele u tri grupe i svakoj od njih Knjiga, željezo i Mjerilo je lijek.

Ta'limija: Ko su, onda, oni i kako ih treba liječiti?

Gazali: Ljudi se dijele u tri grupe: *obični ljudi* (عوام)– oni su na selametu, bezbrižni i stanovnici Dženneta; *elita* (خواص)

– to su ljudi oštroumnosti i pronicanja, iz njih proizlazi grupa *dijalektičara i svađalica* (أهل الجدل والشغب) pa slijede ono što je nejasno u Knjizi želeći smutnju. Što se tiče ovih potonjih, ja bih njih liječio tako što bih ih podučavao pravednom mjerilu i načinu mjerenja njime i tako bih ubrzo otklonio razilaženja među njima. Ovo su ljudi koji u sebi objedinjuju tri svojstva:

a) prodornu intelegenciju i snažnu oštroumnost (القريحة النافذة والفطنة القوية) – ovo je prirodni instinktivni dar koji se ne može steći;
b) njihova unutrina je lišena slijepog oponašanja i ekstremizma naslijeđene i prenesene doktrine, jer oponašatelj ne sluša, a glup, i kad sluša, ne razumije; i
c) oni vjeruju da sam ja čovjek prodorne inteligencije pri mjerenju, jer onaj ko ne vjeruje da ti znaš matematiku ne može da nauči od tebe.

Druga grupa, tj. oni bezbrižni, su svi obični ljudi. Oni nemaju oštroumnosti da razumiju istine. I ako bi posjedovali prirodnu oštroumnost, oni nemaju motiv traganja, već su zabavljeni vještinama i zanatima. Oni, također, ne posjeduju motiv rasprave i – za razliku od onih koji se prave vješti u znanju premda manjkavog razumijevanja – oni se ne razilaze nego su izabrali jednog između imama koji se ne slažu. Ove bih Allahu pozvao putem savjeta, kao što bih one koji posjeduju sposobnost pronicanja pozvao mudrošću, a svađalice bih pozvao raspravljanjem. Ove tri skupine Uzvišeni Allah je objedinio u jednom ajetu kako sam ti to na početku predstavio. Rekao bih im ono što je Allahov Poslanik rekao jednom beduinu koji mu je došao i rekao: "Poduči me čudima znanja!" Allahov Poslanik je znao da on nije sposoban za to pa mu je rekao: "Šta ti znaš o vrhuncu znanja, tj. o imanu, bogobojaznosti i pripremi

za Ahiret? Idi i prosuđuj prema vrhuncu znanja, a onda se vrati da te podučim čudima znanja!" Običnom čovjeku bih rekao: "Upuštanje u razilaženja nije stvar ljubavi pa da se u to uneseš. Čuvaj se toga ili ne slušaj to, pa da te to upropasti! Jer ako ti provedeš svoj život u vještini zanata, onda ti nisi sposoban da budeš tkalac, a ako provedeš svoj život u nečem drugom a ne u nauci, kako onda da budeš sposoban u njoj i da se u to upustiš! Čuvaj se, i opet čuvaj se da svoju dušu ne upropastiš! Svaki grijeh koji počini običan čovjek lakši je nego da se upusti u nauku pa onda postane nevjernik a da i ne zna kako (فكل كبيرة تجري على العامي أهون من أن يخوض في العلم فيكفر من حيث لا يدري)!" Ukoliko on kaže: "Mora postojati vjera u koju ću vjerovati i po kojoj ću djelovati tako da ću zaslužiti oprost. Ljudi se razilaze u vjerama – pa koju onda vjeru ti mi naređuješ da je prihvatim ili da se za nju odlučim?" Odgovorit ću mu: "Vjera ima svoje temelje i sekundarne izvore (للدين أصول وفروع). U jednom i drugom se dešavaju razilaženja (والاختلاف إنما يقع فيهما). Što se tiče temelja, na tebi je da vjeruješ samo u ono što je u Kur'anu spomenuto. Allah od Svojih robova nije sakrio Svoja Svojstva i Imena.

Ti moraš vjerovati da nema drugog Boga osim Allaha i da je Allah Onaj Koji je Živ, Znan, Svemoćan, Svečujni, Svevideći, Silni, Gordi, Sveti, ništa Mu nije slično, i sve ono što se navodi u Kur'anu i oko čega su se imami saglasili. To je dovoljno za ispravnost vjere, a ako ti se u nešto pojavi sumnja, onda reci: 'Mi vjerujemo u sve ono što je kod našeg Gospodara.'[79]

Vjeruj u sve ono što se navodi u vezi sa potvrđivanjem i negiranjem Svojstava sa krajnjim poštovanjem i svetošću,

[79] Aluzija na ajet iz sure Ali 'Imran, 7.

uz negaciju sličnosti i uvjerenjem da On nije ničemu sličan.[80] Poslije ovoga, ne osvrći se na 'rekla-kazala' jer time nisi zadužen niti to odgovara tvojoj sposobnosti (لا تلتفت إلي القيل والقال فإنك غير مأمور به ولا هو علي حد طاقتك)." Ako se on pravi znalcem i kaže: "O tome se razilaze eš'arije[81] i mu'tezilije[82] (وقد اختلف فيه الأشعرية والمعتزلة)!" – time je on prekoračio granicu običnog čovjeka, jer običan čovjek svoje srce ne okreće nečemu takvome, a da ga šejtan ne potakne na raspravu.

Zaista Allah ne uništava jedan narod dok se on ne upusti u raspravu, kako se to navodi u hadisu. A ako se priključi onima koji raspravljaju, ja ću mu spomenuti njihov lijek. A njihov lijek je taj što ću kazivati o temeljima koji se temelje na jamstvu Allahove Knjige, jer je Allah spustio Knjigu, Mjerilo i željezo, a ovi svoje jamstvo temelje na Knjizi.

Što se tiče sekundarnih izvora, reći ću: "Nemoj upošljavati svoje srce mjestima razilaženja sve dok ne završiš sa svim onim oko čega je postignuta saglasnost. Imami su se složili da je poputbina za Ahiret bogobojaznost i strah (od Boga), da su nedozvoljena dobit, nedozvoljen imetak, ogovaranje, prenošenje tuđih riječi, blud, krađa, prijevara i drugo od nedoz-

80 Aluzija na ajet iz sure eš-Šu'ara', 11.

81 Eš'arizam je naziv filozofijsko-religijske škole mišljenja u islamu koja se razvila tokom četvrtog i petog stoljeća/desetog i jedanaestog. El-Eš'ari je postao poznat kao utemeljivač ortodoksne filozofijske teologije; škola koju je ustanovio dobila je poslije njega naziv eš'arizam. (Navedeno prema: M.M. Šarif, *Historija islamske filozofije*, s engleskog preveo Dr. Hasan Sušić, Zagreb, 1988, str. 239.) V. više o Ebu el-Hasanu el-Aš'ariju u: Adnan Silajdžić, *Filozofijska teologija Abu al-Hasan al-Aš'arija*, Sarajevo, 1999, - 272. str.

82 *Mu'teziliti, (a. el-mu'tezile)* naziv je velike teološke škole koja je bila tvorac spekulativne islamske dohmatike. Mu'taziliti su oni koji izlažu učenje o *i'tizalu*, tj. učenju o *menzila bejn el-menziletejn* ili stanja koje je koje je između vjerovanja i nevjerovanja a to je temeljno učenje ove škole (N. Smailagić, n.d., str. 445.).

voljenih stvari zabranjeni (haram) i da su sve vjerske dužnosti obavezne. Pa kada sa svim ovim završiš, ja ću te podučiti putu spasa iz razilaženja." Ako on bude tražio od mene da to učinim prije nego što je završio sa svime ovim, on je onda dijalektičar a ne običan čovjek, jer kada će običan čovjek završiti sve ovo pa da prijeđe na mjesta razilaženja? Misliš li da su tvoji prijatelji završili sa svime ovim i da su problem razilaženja zahvatili svojim grkljanima? Daleko od toga!

Njihovi slabi umovi, u svojim razilaženjima, sliče umu bolesnog čovjeka kojeg je bolest dovela pred vrata smrti a oko njegovog lijeka liječnici su se složili, međutim, on onda kaže: 'Liječnici se razilaze oko nekog lijeka: da li je topao ili hladan, a ja možda imam potrebu za njim jedan dan, tako da se ja neću izliječiti dok ne nađem nekoga ko će me podučiti kako ću otkloniti razilaženja oko tog lijeka.' Naravno, ako vidite dobrog čovjeka koji je ispunio sve granice bogobojaznosti a koji veli: 'Evo imam nekoliko problematičnih pitanja (هاأنا تشكل علي مسائل): ne znam da li se trebam abdestiti zbog dodira, povraćanja i krvarenja; da li ću ramazanski post zanijetiti noću ili danju i tome slično.' – ja ću mu odgovoriti: 'Ukoliko tražiš sigurnost na putu Ahireta, onda slijedi put opreznosti i uzmi ono oko čega postoji saglasnost.

Abdesti se u svim onim slučajevima u kojima postoji razilaženje, jer svako onaj ko to ne smatra obaveznim, drži ga preporučljivim; zanijeti ramazanski post noću, jer onaj ko to ne smatra obaveznim, drži ga preporučljivim.' Ukoliko on kaže: 'Teško mi je biti na oprezu kada mi se pojave pitanja koja se kreću između negiranja i potvrđivanja (مسائل تدور بين النفي والإثبات), npr.: da li ću učiti Kunut-dovu na sabahu ili neću; hoću li učiti Bismillu naglas ili u sebi?' Odgovorit ću: 'Sada slobodno sam prosudi i

razmotri koji je od imama po tebi bolji i ispravniji tvome srcu; isto kao da si bolestan a u gradu ima nekoliko ljekara, ti, onda, svojim prosuđivanjem a ne pristranošću i temperamentom, izabireš jednog od njih. Dovoljno ti je isto takvo prosuđivanje i u vjerskim pitanjima. Ko je prema tvome mišljenju bolji, njega i slijediš. Pa ako je on pogodio u onome što je rekao, kod Allaha će imati dvije nagrade, a ako je pogriješio, kod Allaha će imati jednu nagradu. Upravo kao što je Allahov Poslanik rekao:

> *Onaj ko slobodno prosuđuje pa pogodi, ima dvije nagrade, a onaj ko pogriješi, ima jednu nagradu* (من اجتهد فأصاب فله أجران ومن اجتهد فأخطأ فله أجر واحد).

Uzvišeni Allah naređuje obraćanje onima koji koriste slobodno prosuđivanje, jer kaže da bi tada:

> ***...od njih doznali ono što doznati treba.***[83]

I Allahov Poslanik je zadovoljan njihovim prosuđivanjem budući da je Poslanik rekao Mu'azu: *Na osnovu čega ćeš presuđivati?* "Na temelju Allahove Knjige" – odgovori Mu'az *A ako u njoj ne pronađeš rješenje?* – priupita Poslanik. "Na temelju sunneta Allahovog Poslanika" – nastavlja Mu'az. *A ako ni u njemu ne pronađeš rješenje?* – reče dalje Allahov Poslanik. "Onda ću prosuđivati na osnovu svoga razuma" – zaključi Mu'az. On je to zaključio prije nego što mu je Allahov Poslanik naredio i dopustio. Onda je Allahov Poslanik rekao:

> *Hvala Allahu koji je Njegovom Poslaniku dao izaslanika s kojim je Allahov Poslanik zadovoljan.*[84]

---

83 en-Nisa', 83.

84 Mustafa es-Sibai, u svom djelu *es-Sunneh ve mekanetuha fi et-tešri'il-islami*, Bejrut, 1976, str. 55, napominje da, između ostalih, ovaj hadis navode i Ahmed, Ebu Davud, Tirmizi i Bejheki.

Iz ovoga se razumije da je Allahov Poslanik bio zadovoljan odgovorom Mu'aza kao i u drugim slučajevima, kao što je npr. slučaj jednog beduina koji je rekao: "Propao sam i druge u propast odveo! Imao sam snošaj sa svojom ženom u ramazanskom danu." *Oslobodi roba* – reče mu Allahov Poslanik. Iz ovoga se razumije, da je neki Turčin ili Indijac uradio isto, bio bi također obavezan da oslobodi roba. To zato što ljudi nisu zaduženi onim što je ispravno kod Allaha, jer bi to bilo nešto nemoguće niti, onim što ne mogu podnijeti, nego su zaduženi onim što oni misle da je ispravno (وهذا لأن الخلق ما كلفوا الصواب عندالله فان غير ذالك مقلور عليه ولا تكليف بها لا يطاق بل كلفوا ما يظنونه صوابا).

Na primjer, nisu zaduženi da obavljaju namaz u čistoj odjeći nego u onoj odjeći za koju oni misle da je čista. Ako bi oni bili podsjećeni da im je odjeća bila nečista, ne bi bili obavezni da obnove namaz zato što je Allahov Poslanik jedanput u toku namaza izuo svoju obuću, jer ga je Džibril obavijestio da je na njoj nečist, ali on nije obnovio namaz.

Također, čovjek (putnik) nije zadužen da se u namazu okreće prema Kibli već na onu stranu na kojoj misli da je Kibla na osnovu (položaja) planina, zvijezda i Sunca. Ukoliko pogodi, ima dvije nagrade, a ako pogriješi, ima jednu nagradu. Ljudi nisu zaduženi da zekjat daju siromahu nego onom za koga oni misle da je siromašan – zato što njima nije poznata njegova unutrina.

Kadije nisu zadužene da u slučaju prolijevanja krvi i silovanja traže svjedoke za koje znaju da su iskreni, već za koje misle da su iskreni. Ako je dopušteno prolijevanje krvi na osnovu greške koja se temelji na pretpostavci o iskrenosti svjedoka, zašto, onda, nije dopušten namaz na osnovu pretpostavke svjedočanstva dokaza pri slobodnom promišljanju (عند

(الاجتهاد)?[85] Da mi je znati šta bi na ovo rekli tvoji prijatelji? Oni bi rekli da, ako čovjek sumnja u položaj Kible, on će odgoditi namaz dok ne otputuje do imama i upita ga o tome, ili će ga on zadužiti onim što on nije u stanju učiniti. Ili će možda reći: "Upotrijebi svoje prosuđivanje" – jer onaj ko nije u stanju promišljati, neće ni spoznati dokaze gdje je Kibla i a kako će izvesti zaključak na osnovu zvijezda, planina i vjetrova?

Ta'limija: Ne sumnjam da će im on dopustiti slobodno prosuđivanje i neće im pripisati za grijeh ako, nakon što ulože svoj napor, pogriješe ili klanjaju u pravcu gdje nije Kibla?

Gazali: Onaj ko traži pravac Kible može imati opravdanje i može biti nagrađen; nije daleko da onaj ko pogriješi i u drugim pitanjima slobodnog prosuđivanja ima opravdanje. I *mudž-tehidi*[86] i *mukallidi*[87] (فالمجتهدون ومقلدوهم) imaju opravdanje; neki pogode ono što je ispravno kod Allaha, a neki zajedno učes-tvuju u dobijanju jedne od dvije nagrade. Otuda su njihove pozicije bliske i nemaju razloga da se inade jedni s drugima niti da budu ekstremni jedni spram drugih, pogotovo što ono što je ispravno nije tačno određeno i svaki od njih pretpostavlja da je upravu.

---

85 U islamskoj pravnoj terminologiji *idžtihad* znači samostalno rješenje nekog vjersko-pravnog pitanja tumačenjem izvora šerijatskog prava. Definiciju idžtihada nalazimo kod Šafija, koji u svojoj "Risali" ističe da je *idžtihad* – tumačenje propisa putem analogije (kijas). Sinonim riječi *idžtihad* je *er-re'j*. *Er-Re'j* znači slobodno pravnikovo mišljenje o određenom pitanju pravne naravi, gdje nema jasnog i nepobitnog dokaza u Kur'anu i Sunnetu. (Navedeno prema: Ibrahim Džananović, *Idžtihad u prva četiri stoljeća islama*, Sarajevo, 1995, str. 12.)

86 Osoba koja je kvalificirana neovisno izvoditi iz izvora šeriatkog prava pravne propise putem *idžtihada*.

87 Oni koji nisu u stanju provoditi *idžtihad*, odnosno koji slijede ranije *mudžtehide*.

Ako, recimo, dva putnika koriste slobodno promišljanje pa se raziđu u tome, svaki je obavezan da klanja prema pravcu za koji on misli da je ispravan i da se sustegne od nijekanja i suprotstavljanja svome saputniku zato što je on zadužen da slijedi samo ono na što ga je obavezala vlastita pretpostavka.

A što se tiče okretanja prema Kibli prema Božijem "pogledu," on to nije u stanju učiniti. Tako je i Mu'az u Jemenu upotrijebio slobodno promišljanje ne u uvjerenju da neće pogriješiti, nego u uvjerenju ako i pogriješi, da će imati opravdanje. To zato što u šeriatskim pitanjima koja se promišljaju može doći do neslaganja; jedna stvar je bliža svojoj suprotnosti nakon što bude objektom pretpostavke u tajni promišljanja. Ali nema razilaženja u onome što u šeriatu nije predmet razilaženja (مالاتتغيرفيه فليس فيه اختلاف). Bit ovog razilaženja spoznat ćeš iz tajni slijeđenja sunneta koje sam spomenuo u desetom principu vanjskih djela u knjizi *Dževahiru'l-Kur'an.*

Što se tiče treće grupe, tj. grupe dijalektičara, njih bih pozvao lijepim putem na istinu. Pod lijepim putem podrazumijevam da prema njima ne budem ekstreman ili grub, nego da budem blag i da sa njima raspravljam na najljepši način. To naređuju Allah i Negov Poslanik.

Raspravljanje na najljepši način znači da uzmem principe koje prihvata dijalektičar i da iz njih deriviram istinu putem ispravnog mjerila na način koji sam predstavio u svojoj knjizi *el-Iktisad fi'l-'itikadat* – الاقتصاد في الاعتقادات (Umjerenost u vjerovanju)[88]. Ukoliko ga to ne zadovolji zbog želje njegove

88 Riječ je o značajnoj Gazalijevoj knjizi koja ima četiri poglavlja. V. npr. bejrutsko izdanje iz 1988.

pronicljivosti za nečim dodanim, onda bih mu povećao podučavanje o mjerilima. Ako ga i to ne bi zadovoljilo zbog njegove upornosti i istrajnosti na ekstremizmu i njegove tvrdoglavosti i inata, onda bih ga liječio željezom. Jer Uzvišeni Allah je uz Knjigu zajedno spomenuo željezo i Mjerilo da bi se time spoznalo da će ljudi postići pravdu samo sa ove tri stvari. Knjiga je za običan svijet, Mjerilo je za elitu, a željezo, u kome je velika snaga, je za one koji slijede nejasne ajete iz Knjige – željni smutnje i svog tumačenja – ne znajući da im to nije zadatak, jer njihovo tumačenje zna samo Allah i oni koji su duboko uronili u nauku, a ne dijalektičari.

Ja pod dijalektičarima podrazumijevam skupinu koja poseduju oštroumnost pomoću koje se je uzdigla iznad običnog svijeta, međutim, njihova analogija je manjkava premda im je priroda savršena; u njihovoj unutrini je pokvarenost, inad, ekstremizam i slijepo oponašanje. To ih sprječava da spoznaju istinu, a ova svojstva su katanci na njihovim srcima tako da je ne shvaćaju, a u ušima im je gluhoća. No, njih će upropastiti samo njihova manjkava oštroumnost (لكن لا تهلكهم الا كياستهم الناقصة)! Zaista je nepotpuna pronicljivost i manjkava oštroumnost mnogo puta gora od glupavosti.

U jednom hadisu se navodi:

> *Većina stanovnika Dženneta su oni bezbrižni, a u 'Ilijjunu' su oni pametni. Od ove dvije skupine se izdvajaju oni koji raspravljaju o Allahovim ajetima, i oni su stanovnici Vatre* (إن أكثر أهل الجنة البله وأن عليين لذو الألباب ويخرج من جملة الفريقين الذين يجادلون في آيات الله وأولئك أصحاب النار).

A Allah obuzdaje vlašću ono što ne obuzdaje Kur'anom! Ovi trebaju sabljom i kopljem biti spriječeni od rasprave, kao što je Omer, r.a.,[89] bičem dohvatio jednoga čovjeka koji ga je upitao o dva nejasna ajeta u Allahovoj Knjizi, ili kao što je Malik, r.a.,[90] kada je bio upitan o *zaposjedanju Arša* (عن الاستواء علي العرش), odgovorio: "Zaposjedanje Arša je istina, vjerovati u to je obaveza, kako to biva je nepoznato, a pitati o tome je novotarija (بدعة).[91] – čime je zatvorio vrata rasprave.

Ovako su postupali svi Dobri prethodnici (السلف).[92] U otvaranju vrata rasprave je golema šteta za Allahove robove (في فتح باب الجدل ضرر عظيم علي عباد الله تعالي). Ovo je moj metod u pozivanju ljudi na istinu i njihovo izbavljenje iz tmina zablude na svjetlo istine. I otuda ja elitu pozivam mudrošću podučavanja mje-

89 Drugi pravovjerni halifa (634.-644.), jedan od prvih muslimana, jedan od Poslanikove tazbine i jedan od istaknutih učenjaka i pobožnjaka prve generacije muslimana. V. više u: Dželaluddin es-Sujuti, n.d., str. 183-246.

90 Malik b. Enes (93.-179. H.) je jedan od najpoznatijih imama, šeriatskih pravnika, šejhu'l-islam, poznati učenjak Medine i emiru'l-mu'minin u hadisu. Najpoznatije njegovo djelo je Muvetta. Prvi dio ovog djela je preveden na bosanski jezik: Imam Malik ibn Enes, *Zbirka hadisa Muvetta*, prijevod i komentar Hamid Indžić, Travnik, 2004., gdje je donesena iscrpna studija o životu i djelu imama Malika.

91 *Bid'a* je upravo suprotno od *sunne*, te znači gledište, smisao ili način djelovanja, slično čemu nije prije postojalo ili bilo primjenjivano, dakle novinu ili novotariju. Riječ je postala teološki važnom prilikom protivljenja preciznom slijeđenju Poslanikove *Sunne*; ona, tako, označava sve nove ideje i postupke koji su se pojavili u islamskoj zajednici, pokrivajući sobom novine, na planu vjerskh zasada, koje nisu u suglasju sa tradicionalnim vrelima (*usul*) vjere, te način života koji je različit od Poslanikovog. Riječ se javlja, prema tome, da označi napućivanje na osobno razilažnje, koje ide do krivovjerja, premda ne do pravca nevjere (*kufr*) (N. Smailagić, n.d., str. 95.).

92 Pod tim se nazivom misli na sve ashabe, r. a., tabi'ine, tabi' tabi'ine i njihove sljedbenike među islamskim učenjacima poslije njih, koje je ummet prihvatio kao prvake u vjeri i koji su imali velike utjecaje na druge, kao što su bili četvorica poznatih imama kojim se pripisuju priznati mezhebi. (Navedeno prema: Dr. Safvet Halilović, *Osnovi tefsira*, Zenica, 2005, str. 45.)

rilu tako da, kada neko spozna ispravno mjerilo, njime se ne ograničava samo na jednu vrstu znanja nego na mnoga znanja. Onaj ko posjeduje mjerilo, on onda time zna kvantitet supstancija bez ograničenja (مقادير أعيان لا نهاية لها). Tako isto onaj ko posjeduje Ispravno Mjerilo, on posjeduje mudrost koja mu je time data, time mu je dato beskrajno mnogo dobro.[93]

Da Kur'an ne sadrži mjerila, ne bi ga bilo ispravno imenovati Svjetlom, jer je svjetlo ono što se po sebi vidi i posredstvom čega se vidi drugo, a to je svojstvo mjerila. Zar nisu istinite Riječi Uzvišenog:

> ***...niti išta svježe, niti išta suho postoji a da nije u Jasnoj Knjizi!***[94]

Nisu sve znanosti eksplicitno spomenute u Kur'anu, ali jesu spomenute na potencijalan način zato što su u njemu ispravna mjerila posredstvom kojih se otvaraju vrata mudrosti kojoj nema kraja. Dakle, na ovaj način ja pozivam elitu. Običan svijet pozivam lijepim savjetom pozivajući se na Knjigu i na svoju ograničenost u pogledu svojstava pripisanih Uzvišenom Allahu u njoj. Dijalektičare pozivam putem rasprave na najljepši način. Ako on to odbije, onda razgovaram sa njim i zaustavim njegovo zlo snagom vlasti i željeza spuštenog sa Mjerilom. Da mi je sada znati, prijatelju moj, čime tvoj imam liječi ove tri skupine? Da li on podučava običan svijet pa ih zadužuje onim što ne razumiju i time se suprotstavlja Alahovom Poslaniku? Ili on, možda, eliminiše raspravu iz mozga dijalektičara putem argumenta i tako čini ono što Allahov Poslanik nije činio premda Uzvišeni Allah često u Kur'anu raspravlja sa nevjernicima? Kako je samo

[93] Aluzija na kur'anski ajet iz sure el-Bekara, 269.

[94] el-En'am, 59.

moćan tvoj imam budući da je postao moćniji od Uzvišenog Allaha i Njegovog Poslanika!? Da li one pronicljive poziva na *taklid*[95] njemu a oni to ne prihvataju zbog izjave Poslanika o *taklidu*, niti se zadovoljavaju preobrazbom štapa u zmiju? Radije govore: "Ovo je čudna stvar!" Međutim, odakle proizlazi istinitost onoga što čini?

Na svijetu postoje čuda sihra i talismana (čina) koja zbunjuju umove i čovjek ne može lučiti razliku između *mu'džize*,[96] sihra i čina ukoliko nije spoznao sve njihove vrste, kako bi znao da mu'džiza ne spada u to dvoje, upravo kao što su i faraonovi mađioničari spoznali Musaovu, a.s., mu'džizu jer su bili učitelji magije. I ko se može osloniti na to?

Ovi pronicljivi radije žele da znaju njegovu iskrenost, osim kroz mu'džizu, i kroz njegovu riječ, kao što učenik matematike putem same matematike zna za iskrenost svoga učitelja kada kaže da je matematičar. Ovo je, dakle, izvjesna spoznaja kojom se zadovoljavaju pametni i pronicljivi, i nikada ne zadovoljavaju nečim drugim. Kada ovakvi ljudi, posredstvom ovog metoda, spoznaju istinitost Allahovog Poslanika i Kur'ana i kada razumiju kur'anska mjerila, kako sam ti spomenuo, uzimajući iz njih ključeve svih nauka sa mjerilima koja sam ti naveo u knjizi *Dževahiru'l-Kur'an* – onda oni nemaju potrebu za tvojim bezgrješnim imamom? Koji je on to vjerske probleme riješio? Koja je to zamršena pitanja raskrio?

---

95 U vjerskim stvarima: usvajanje izreka ili djelovanje nekog drugog, vjerujući da su ispravne, bez zadiranja u razloge. U tom smislu, *taklid* je suprotan *idžtihadu*. Povijesno, početak *taklida* podudara se s utemeljenjem *mezheba* (vjerskopravnih škola), do kojega je došlo i kroz pristajanje uz glasovite pravnike (Nerkez Smailagić, n.d., str. 592.).

96 Nadnaravno djelo koje remeti uzročno-posljedični poredak stvari a koje, Allahovom dozvolom, čini vjerovjesnik.

Uzvišeni kaže:

> ***To je stvaranje Allahovo! A deder pokažite vi meni šta su drugi osim Njega stvorili?***[97]

Do sada si čuo moj metod u mjerilima znanja, pokaži ti meni šta si do sada naučio od zamršenih znanja od svoga imama? Šta su oni (tvoji prijatelji) naučili od njega? Da mi je samo znati šta si naučio od svog bezgriješnog imama! Pokaži mi šta vidiš?:

> *Udalji se srce onoga što voli, a ono što minu - nesta;*
> *zanemarivanjem spoznaje ne dođe do suštine.*[98]

Cilj mog poziva za sofru nije sami poziv, bez jela i uzimanja hrane s nje! Ja vidim da vi pozivate ljude ka imamu, zatim vidim onoga ko se odazove tvome imamu nakon poziva a i dalje ostaje neznalica kao što je bio i prije! Imam mu nije razriješio nijedno zamršeno pitanje, štaviše, zamrsio mu je ono što je bilo razriješeno! Prihvatanje poziva nije mu donijelo znanje, štaviše, ono mu je povećalo tumaranje i neznanje!

Ta'limija: Dugo sam se družio sa mojim priateljima, međutim, nisam od njih ništa drugo naučio osim onoga što govore: Slijedi doktrinu ta'limija i čuvaj se razuma i analogije jer su oni proturječni i kontradiktorni!

Gazali: Čudno je da oni pozivaju podučavanju a sami se time ne bave! Reci ti njima ovako: Vi ste me pozvali na podučavanje i ja sam se odazvao pozivu. Poučite me, onda, onim što imate kod sebe!

---

97 Lukman, 11.

98 U izvorniku je ovaj stih naveden na perzijskom jeziku. Preveli smo prema, kako veli priređivač bejrutskog izdanja, približnom arapskom prijevodu kojeg navodi u fusnoti. V. *el-Kistas*, str. 38, b. br. 2.

Ta'limija: Ne vidim da oni bilo šta tome dodaju.

Gazali: I ja također kažem da prihvatam podučavanje i imama i da držim ništavnim razum i analogiju. Ali ja dodajem i ovo: Kada bi ti mogao ostaviti *taklid* izučavanjem znanstvenih čuda i tajni Kur'ana, ja bih ti iz njega derivirao ključeve svih nauka, kao što sam iz njega derivirao mjerila svih nauka, kako sam ukazao na način njihova deriviranja iz Kur'ana u knjizi *Dževahiru'l-Kur'an.* Međutim, ja ne pozivam drugom imamu doli Muhammedu, a.s., niti drugoj knjizi osim Kur'anu iz kojeg deriviram, sve tajne nauka. Moj dokaz je moj jezik i moj govor. Ukoliko sumnjaš, iskušaj me i ispitaj: da li me smatraš boljim za podučavanje od svojih prijatelja ili ne smatraš?

Formiranje mišljenja i analogije i ukazivanje na njihovu pogrešnost

Ta'limija: Možda će prekid druženja sa mojim prijateljima i tvoje podučavanje odvratiti me od onoga što sam ti rekao u vezi sa oporukom moje majke na samrti. Ali želim da mi raskriješ pogrešnost mišljenja i analogije (فساد الرأي والقياس), jer mislim da ti moj razum smatraš slabim pa me zavaravaš tako što analogiju i mišljenje imenuješ mjerilom i navodiš mi, u skladu s tim, Kur'an. Međutim, ja mislim da je mjerilo samo po sebi analogija koju traže tvoji prijatelji.

Gazali: Daleko od toga! Objasnit ću ti šta ja, a šta oni podrazumijevaju pod pojmovima mišljenja i analogije (*re'j* i *kijas* – رأي وقياس). Što se tiče *re'ja,* primjer toga je tvrdnja mu'tezila: "Uzvišeni Allah je obavezan da čini ono što je najbolje za Njegove robove."

Kada se od njih traži suština ove tvrdnje, oni nemaju šta da kažu osim što *re'jom,* kojeg dokazuju svojim umovima, vrše komparaciju Stvoritelja sa stvorenjima i porede Njegovu Mudrost sa njihovom mudrošću. Stvar dokazana ljudskim umovima je mišljenje kojeg ne držim pouzdanim, jer on proizvodi zaključke za koje kur'anska mjerila svjedoče pogrešnost, kao što je ova spomenuta tvrdnja. I kada je mjerim mjerilom

međusobne povezanosti, ja kažem: "Da je Allah obavezan da čini dobro, On bi to činio. Međutim, poznato je da On to ne čini, što dokazuje da On nije obavezan jer, On ne bi izostavio ono što je obavezan."

Ako neko kaže: "Prihvatam to, da je On obavezan, On bi to i činio ali ne prihvatam činjenicu da On to ne čini!" - odgovorit ću mu: "Da on (obavezno) čini dobro, On bi ih (stvorenja) stvorio u Džennetu i ostavio bi ih u njemu – i ovo bi bilo najbolje za njih – a poznato je da On to nije učinio, što dokazuje da On ne čini (obavezno) dobro."

Ovo je, dakle, zaključak koji se nadaje iz mjerila međusobne povezanosti. Sada se protivnik nalazi između dvije alternative: da kaže da ih je On ostavio u Džennetu – pa da se uvjeri u svoju laž – ili da kaže kako je najbolje za njih što ih je izveo na dunjaluk, kuću kušnji, i izložio ih griješenju, a onda će, na Dan otkrivanja grijeha, reći Ademu: "Izvedi, Ademe, dio (stvorenja) iz Vatre!" "Koliko njih" - upitat će Adem. A On će reći: "Od svake hiljade devetsto devedeset devet (أخرج يا ادم نصيب من النار فيقول كم فيقول من كل ألف تسعمائة وتسعة وتسعين)." - kako se navodi u vjerodostojnom hadisu. Time protivnik tvrdi da je to bolje za njih (stvorenja) od stvaranja u Džennetu i ostavljanje u njemu, jer njihovo blaženstvo, u tom slučaju, ne bi bilo zbog njihova truda i zasluga, a tako bi i (Božija) blagodat za njih bila veća i teža. A ukoliko oni čuju i pokore se, oni tada dobivaju nagradu i platu koja ne sadrži blagodat. Ja čistim tvoj sluh i moj jezik od nečega poput ovoga, a pogotovo da na ovakvo nešto odgovaram! Razmisli o ovome, i uvidjet ćeš odvratnost zaključka *re'ja* i kakav je on!

Ti znaš da Uzvišeni Allah umrlu malodobnu djecu stavlja na mjesto u Džennetu koje nije na stupnju onih koji su dosegli

zrelost i bili pokorni. I ako bi oni rekli: "Gospodaru naš, ti ne škrtariš u dobru prema nama, ali bi za nas bolje bilo da si s nama tako postupio da i mi dosegnemo njihov stupanj!"

Uzvišeni Allah bi, prema onome što tvrde mu'tezilije, rekao: "Kako da dosegnete njihov stupanj kad su oni postali punoljetni, trudili se i bili pokorni, a vi ste umrli kao djeca!" Oni bi onda kazali: "Ti si nas, Bože, usmrtio i spriječio nam duži boravak na zemlji i visoke stupnje na Ahiretu. Za nas bi bilo bolje da si nam omogućio da dosegnemo njihov stupanj ili da nas nisi usmrtio. Zašto si nas onda usmrtio?"

Uzvišeni bi, prema *re'ju* mu'tezilija, odgovorio: "Ja sam znao da biste vi, ako biste dosegli punoljetnost, postali nevjernici te tako zaslužili Džehennem u kojem biste vječno ostali. Znači, Ja Sam znao da je za vas bolja smrt u dječaštvu." E, onda bi punoljetni nevjernici iz džehennemskih nizina povikali govoreći: "Zar Ti, Bože, nisi znao da ćemo mi, kada postanemo punoljetni, postati nevjernici! Zašto nas nisi usmrtio dok smo bili djeca! Mi bismo bili zadovoljni desetim dijelom stupnja djece!"

Kod ovoga pitanja mu'tezilija zastaje ne dajući odgovor od strane Uzvišenog Allaha a tako ostaje i argument nevjernika protiv Allaha – Uzvišen je On od onoga što tvrde lažljivci! Činjenje onog najboljeg je tajna koja se derivira iz spoznaje Uzvišenog Allaha u pogledu *kadera* (Božijeg određenja). Međutim, mu'tezilija ne gleda u taj princip i zato on ne može zadobiti spoznaju te tajne posredstvom izvora *kelama*.[99] On nasumice

[99] Nauka kelama, *ilm el-kelam*. U islamskoj obrazovanosti tradicionalnog ustrojstva, u kojoj su vjerske nauke razvrstavane na tri glavne grane: nauka o vjerovanju (*ilm el-akide*), nauka o vjerozakonu (*ilm el-fikh*) i nauka o karakternosti (*ilm el-ahlak*), nauka kelama se određuje kao "nauka koja nas uči o istinama islamskog vjerovanja sa tačnim logičkim dokazima" (M. Handžić). U zapadnim naukama

nešto opipa i mišljenja su mu konfuzna. Ovo je, dakle, prema mome sudu, primjer ništavnog mišljenja (مثال الرأي الباطل عندي).

Što se, pak, tiče analogije, ona predstavlja donošenje suda za jednu stvar na osnovu analogije sa drugom stvari[100] (فهو إثبات الحكم في شيء با لقياس على غيره), npr. iskaz utjelotvoritelja da je Uzvišeni Allah –Koji je daleko iznad onoga što oni kažu – tijelo. "Zašto?" - pitat ćemo ih. Oni će odgovoriti: "Zato što je On Agens (فاعل)- Stvoritelj (صانع), tako da je, analogijom sa drugim agensima i stvoriteljima, tijelo." Ovo je pogrešna analogija, zato ih mi dalje pitamo: "Zašto vi tvrdite da je Agens, zato što je Agens - tijelo?" Ovo ne može biti pokazano kada se mjeri mjerilom Kur'ana, jer je njegovo mjerilo najveće mjerilo ravnomjernosti. Forma mjerenja njime je slijedeća: Svaki agens je tijelo. Uzvišeni Allah je Agens. On je, onda, tijelo. Na ovo mi odgovaramo: "Prihvatamo da je Uzvišeni Allah Agens, ali ne prihvatamo prvu premisu: da je svaki agens tijelo. Odakle vi to znate?" Kod ovog pitanja ne preostaje im ništa drugo osim pribjegavanja indukciji (الاستقراء) i proširenoj podjeli (القسمة المنتشرة), ali ni jedno od ovoga dvoga ne sadrži dokaz. Indukcija je da neko kaže: "Pažljivo

---

el-kelam se imenuje islamskom skolastikom, ortodoksnom skolastikom, skolastičkom teologijom, teologijom uopšte, i dijalektičkom teologijom. Kako se radi o nauci koja koristi "onaj metod diskurzivnog izlaganja koji mogućnosti dijalektike naslijeđene od grčkih filozofa stavlja u službu religijskih shvatanja koja nude Kur'an i hadis" (H. Corbin), ovaj posljednji naziv sve više potiskuje ostale, jer najizravnije određuje metodsku bit i povijesnu formiranost nauke kelama u odnosu na druge duhovne discipline u islamu. (Šire o izvorima, temeljnim pitanjima i metodici, glavnim razvojnim fazama i ulozi Gazalija na razvoj *ilm el-kelama*, usp. Fazlur Rahman, *Duh islama*, Beograd, 1983, str. 127-145, Henry Corbin, *Historija islamske filozofije*, Sarajevo, 1987, str. 98-115, 251-257 i 293-297; Nerkez Smailagić, *Klasična kultura islama I*, Zagreb, 1973, str. 125-216, Mehmed Handžić, *Ilmul-kelam*, Sarajevo, 1934.) (H. Neimarlija, n.d., str. 10, b. br. 3.).

100 Usp. V. Filipović, n.d., str. 25.

sam proučavao agense, npr. tkalca, kupičara, obućara, krojača, tesara itd., i zapazio sam da su svi oni tijela. Tako sam shvatio da je svaki agens tijelo." Neko može upitati: "Jesi li ti pažljivo proučio sve agense ili si neke ispustio?" Ako on odgovori: "Proučio sam neke od njih" – odatle ne može proizaći sud o svima njima; a ako odgovori: "Sve sam ih proučio" – to ne možemo prihvatiti jer mu svi agensi nisu poznati. A i kako da mu budu poznati! Da li je on u cijelosti proučio Agensa nebesa i Zemlje? Ako nije u cijelosti proučio nego djelimično, onda iz toga ne proizilazi cjelina; a ako jeste, da li Ga je pronašao kao tijelo? Ukoliko on kaže da jeste, onda će mu se reći: "Ako si to pronašao u premisi svoje analogije, kako ćeš je onda učiniti principom na osnovu kojeg ćeš izvesti zaključak?" Ti si izveo dokaz samo osjećanjem do kojeg si ti došao, a to je greška! Zapravo, on je svojim proučavanjem izučavao poput onoga ko proučava konja, kamilu, slona, insekte i ptice pa uviđa da sve one hode na nogama – ali nije vidio zmiju i crva – pa onda prosuđuje da svaka životinja hodi na nogama. Ili je poput onoga ko proučava životinje, pa uvidi da sve one žvačući pokreću donje čeljusti i na osnovu toga zaključi da svaka životinja pri žvakanju pokreće donje čeljusti, međutim, on ne vidi krokodila (التمساح) koji pokreće gornje čeljusti. To zato što što je moguće da se za hiljadu individua iz iste vrste primijeni jedan sud a da se za jednu individuu primijeni različit sud od hiljade individua (وهذا لأنه يجوز أن يكون ألف شخص من جنس واحد علي حكمٍ ويخالف لألف واحد). Ovo, dakako, ne donosi jamačnu izvjesnost i zato je ovo pogrešna analogija.

Što se tiče njegovog oslonca na proširenu podjela, to je kao kad kaže: "Istraživao sam kvalitete/osobine agensa – i oni su tijela. Oni su tijela zato što su agensi ili što su postojeći ili što

su takvi i takvi." Onda on poriče sve razlike i zaključuje da su oni svi tijela na osnovu toga što su agensi. Ovo je, dakle, proširena podjela (القسمة المنتشرة) kojom šejtan mjeri svoju analogiju čiju smo pogrešnost već spomenuli.

Ta'limija: Mislim da, ako su druge razlike pogrešne, onda se određuje razlika koju ti želiš. Držim da je ovo jak dokaz protiv većine dogmatičara (المتكلمون)[101] u njihovim vjerovanjima. Oni kažu o viđenju Uzvišenog Allaha: "On je vidljiv zato što je svijet vidljiv."

Pogrešno je da se kaže da je svijet vidljiv zato što je on bijel jer vidi se i crnina; pogrešno je reći da je on vidljiv zato što je supstancija jer je vidljiva i akcidencija, kao što je pogrešno da se kaže da je on akcidencija jer je i supstancija vidljiva. Kada se odbace podjele, ostaje da je on vidljiv zato što je postojeći. Želim da mi sasvim jasno otkriješ pogrešnost ovog mjerila tako da poslije ne sumnjam!

Gazali: Pokazat ću ti to putem istinitog primjera koji nije izveden iz pogrešne analogije i tako ću ti otkriti zastor toga. Naš iskaz: "Svijet je stvoren (العالم حادث)" – je istinit. Ali tvrdnja onoga koji kaže: "Svijet je stvoren jer ima formu/oblik (إنه حادث لأنه مصور), analogno npr. kući i drugim zgradama koje imaju formu." – je pogrešna i ne daje pouzdano znanje o postanku svijeta.

Ako se kaže da je ispravno mjerilo reći: "Sve što ima formu je stvoreno ili svijet ima formu, iz čega nužno proizilazi da je on stvoren" – mi prihvatamo drugu premisu, ali tvoj iskaz da

101 U knjizi *el-Munkiz min ed-dalal*, Gazali kaže da *mutekellimini* sebe proglašavaju ljudima mišljenja i spekulacija/*ehl er-re'j ve en-nezar* (H. Neimarlija, n.d., str. 21.).

je sve što ima formu stvoreno – protivnik ne prihvata. U ovom slučaju on pribjegava indukciji i kaže: "Proučavao sam sve stvari koje imaju formu i primijetio sam da su sve one stvorene, npr. kuću, čašu, košulju, itd."

Ti sada već znaš da je ovo pogrešno. On se ponovo vraća na proučavanje, te ustvrdi: "Kuća je stvorena, istražimo sada njene osobine/kvalitete! Ona je tijelo, sama po sebi opstoji, egzistira i ima formu. Ovo su, dakle, njene osobine. Svakako da je pogrešno da objasnimo (kako je ona stvorena) zato što je ona tijelo, ili zato što sama po sebi opstoji, ili zato što ona egzistira, nego se to objašnjava činjenicom da ona ima formu, tj. njenim četvrtim kvalifikativom." Njemu će se odgovoriti: "Ovo je pogrešno zbog brojnih razloga, a ja ću ti spomenuti četiri:

1. Ako se od tebe prihvati pogrešnost prva tri kvalifikativa, onda nije utemeljen ni razlog kojeg si ti pronašao, jer je, možda, sud (o stvorenosti) objašnjen ograničenim a ne općim razlogom a niti je prenosiv (izvan samog sebe), kao što je npr. u slučaju postojanja kuće. Ako se utvrdi da kuća nije stvorena, taj je sud, možda, objašnjen ograničenim značenjem onoga što je očigledno stvoreno – budući da je moguće pretpostaviti posebni kvalitet koji uključuje sve druge, a nije prenosiv (إذ يمكن تقدير وصف خاص يجمع الجميع ولا يتعدي).
2. To bi moglo biti ispravno samo onda ako je sprovedeno temeljito istraživanje tako da nije ispušten nijedan dio. Ali ako je ono ograničeno krećući se između potvrđivanja i negiranja, neprihvatljivo je da nijedan dio nije ispušten, a ograničeno istraživanje nije lahka stvar. Dogmatičari i pravnici se uglavnom time ne

zanimaju, nego kažu: "Ako u tome ima još neki dio, onda ga pokaži!" Dok će drugi, možda, odgovoriti: "Nisam dužan da ti ga pokažem!" Tako će se rasprava između njih oduljiti. Možda će logičar tražiti dokaz putem analogije pa će reći: "Da postoji u tome drugi dio, mi bi to znali, kao i ti, jer naše neznanje ukazuje na negiranje drugog dijela, npr. ako ne vidimo slona među nama, to ukazuje na njegovu negaciju." Ovaj jadnik ne zna da mi nikad nismo znali za slona koji je prisutan niti smo ga vidjeli, a onda smo ga vidjeli. Koliko smo samo vidjeli prisutnih ideja a bili smo nemoćni da ih spoznamo; tek nakon nekog vremena, postali smo ih svjesni! Tako, možda, postoji drugi dio koji nam izmiče i kojega sada nismo svjesni, a možda ga ne budemo svjesni i čitav naš život!

3. Čak i ako prihvatimo ograničavanje,[102] potvrđivanje četvrtog ne proističe nužno iz negacije prethodna tri (kalifikativa). Zapravo, kombinacija koja proizlazi iz četveroga je veća od deset i dvadeset. Zato je moguće da bude jedan uzrok za ova četiri, ili tri, ili dva, ili da, pak, drugi i treći nisu određeni. Čak je prihvatljivo da uzrok bude postojeće, ili tijelo, ili postojeće i samopostojeće, ili postojeće tijelo, postojeće i samoopostojeće, ili postojeće i kuća, ili kuća i napravljeno, ili kuća opstojeća po sebi, ili kuća i tijelo, ili tijelo i napravljeno, ili tijelo i postojeće, ili samopostojeće i postojeće. Ovo su samo neke

[102] Tj. potpunu disjunkciju (Mc Carthy). Disjunkcija je logička operacija povezivanja iskaza i označava se sa "ili" (neisključujuća disjunkcija) ili sa "ili – ili" (isključujuća disjunkcija) (V. Filipović, n.d., str. 75.).

kombinacije dva (kvalifikativa), pa sada uporedi sa tri od njih. Znaj da sudovi zavise od postojanja mnogih sjedinjenih uzroka (وعلم أن الأحكام تتوقف علي وجود أسباب كثيرة مجتمعة). Jedna stvar se ne vidi ne zato zato što vidjelac ima oči, nego zato što on ne vidi noću; niti zato što je vidljiva stvar osvijetljena suncem – jer je slijepac ne vidi; niti zato što su obje stvari naporedo – zato što zrak nije vidljiv; ali cjelina toga i činjenica da je vidljiva stvar obojena, kao i drugi faktori, čine ovaj sud postojećim. Međutim, viđenje na Ahiretu je druga stvar.

4. Ukoliko se prihvati temeljito istraživanje i ograničenje na četiri (kvalifikativa), a postrani se ostavi kombinatorika, onda negacija tri (kvalifikativa) nema za posljedicu prihvatanje suda za četvrti općenito, nego je sud ograničen samo na njega (četvrti kvalifikativ). Možda se četvrti dijeli na dva dijela, a sud se može odnositi samo na jedan od njih. Ti bi svakako uvidio, da neko prvi podijeli i kaže: "On je ili tijelo, ili postojeće, ili samopostojeće, ili je napravljen slično četvrtastoj formi, ili je napravljen u kružnoj formi" – a onda negira tri dijela, sud se apsolutno ne bi odnosio na formu, ali bi se mogao odnositi na specifičnu formu. Zbog zanemarivanja ovakvih profinjenih činjenica, dogmatičari i mnoge njihove svađe žestoko reaguju kada se pridržavaju *re'ja* i analogije. Ali to ne daje jamačno saznanje, nego je pogodno za pretpostavljene pravne analogije i za privlačenje ljudskih srca na ono što je ispravno i istinito, jer njihov razum nije prihvatljiv za daleke vjerovatnoće, ustvari,

oni svoje vjerovanje deriviraju posredstvom slabih uzroka. Ti bi vidio da neko kaže običnom čovjeku koji ima glavobolju slijedeće: "Upotrijebi ružino ulje, jer ja, kad sam imao glavobilju, nju sam koristio i valjala mi je." Ustvari, kao da mu je rekao: "Ovo je glavobolja, ružino ulje će ti koristiti analogno mojoj glavobolji." Srce bolesnog čovjeka će posegnuti za njom i upotrijebit će je, a da ne kaže: "Utvrdimo, prvo, da li je ružino ulje pogodno za svaku glavobolju, onu od hladnoće, toplote, isparavanja stomaka – jer, mnoge su vrste glavobolje – pa da onda ustvrdimo da li je moja glavobolja poput tvoje, da li je moj temperament jednak tvome, jesu li moje godine, zanimanje i okolnosti kao tvoje, jer liječenje zavisi od svega ovoga." Obični ljudi ne tragaju za ovim činjenicama zato što im ne pridaju važnost. Također ni dogmatičari, jer oni, premda im za razliku od običnih ljudi pridaju važnost, ne tragaju za korisnim putom koji im donosi sigurnu izvjesnost. Oni su jednostavo ljudi prakse koji su od Ahmeda, s.a.v.s., spoznali, koji su Allahovim Svjetlom napućeni na svjetlo Kur'ana i iz njega uzimaju pravedno i ispravno mjerilo te su tako postali ljudi koji Allaha radi pravedno svjedoče/mjere.

Ta'limija: Sada mi se zbilja iz tvoje diskusije ukazuju znakovi i tajne istine. Hoćeš li mi zato dozvoliti da te slijedim pa da me podučiš onome čemu si ti podučen?

Gazali: Nikako! Ti sigurno nećeš moći sa mnom da se strpiš, a i kako da se strpiš u onome o čemu ništa ne znaš!

Ta'limija: Vidjet ćeš da ću biti strpljiv, ako Bog da, i da ti se neću ni u čemu protiviti![103]

Gazali: Misliš li ti da sam ja zaboravio tvoju lekciju o savjetu tvojih prijatelja i majke i tvoje pulsiranje venama *taklida*? Ti nisi dostojan mog društva a niti ja tvog! Napusti me, ovo je rastanak između mene i tebe! Ja sam uistinu zauzet popravljanjem sebe od tebe i podučavanjem Kur'ana od tvog naučavanja. Poslije ovoga, ti me nećeš više vidjeti niti ja tebe! Nemam vremena više za ovo popravljanje nevaljalog i udaranje po hladnom željezu! Ja sam vam iskren savjetnik, ali vi ne volite one koji vas savjetuju![104] I neka je hvala Allahu, Gospodaru svjetova svih, a blagoslov na Muhammeda, a.s., našega vjerovjesnika, prvaka poslanika svih.

Eto, braćo moja, ovo je moj razgovor sa mojim sudrugom kojeg sam vam jasno i kratko ispričao kako bi mu se začudili i okoristili njegovim sadržajem koji obujmljuje profinjenije stvari od popravljanja doktrine ta'limija. To, dakle, nije bio moj cilj, ali "ti znaš šta ja mislim, ali slušaj, komšija (ولكن اياك أعني واسمعي يا جارة)!"[105]

Od iskrenih, kada budu čitali ovaj razgovor, tražim da prihvate moju ispriku za ono što sam ja prečim smatrao o pitanju sinteze i analize doktrine, što sam izumio nove termine za promjenu i zamjenu, i ono što sam pronašao o pitanju mašte i uobrazilje. Ispod svega ovog počiva jasan cilj, a tajna za one pronicljive je očigledna. Pazite da ne promijenite ovaj red i da ne svučete ruho ovih značenja! Podučio sam vas

103 Dijalog koji se ovdje odvija između Gazalija i ta'limije je zapravo kur'anski dijalog između Hidra i Musa, a.s., opisan u suri el-Kehf, 66-69.

104 Kur'anski ajet iz sure el-'Araf, 79.

105 Narodna poslovica u smislu da je nešto rečeno osobi A, ali se odnosi na osobu B (McCarthy).

kako ćete mjeriti mišljevine pozivajući se na Tradiciju tako da srce to brzo prihvati! Čuvajte se da mišljevine ne postavite za principe, a Tradiciju za nešto što ih slijedi i prati (وإياكم أن تجعلوا المعقول أصلا والمنقول تابعا ورديفا)! To je, zaista, odvratno i odbojno! Uzvišeni Allah vam je naredio da ostavite odvratnosti i da raspravljate na najljepši način! Čuvajte se da se ne suprotstavite ovoj naredbi jer ćete propasti i druge u propast odvesti, kao i zabludjeti i druge u zabludu odvesti. Ali kako da koristi moj savjet kad je istina zametena, izvor zamućen, a podlost se raširila i kruži pokrajinama. Ona (istina) je postala predmet ismijavanja po gradovima. Neki ljudi su ovaj Kur'an napustili, a sa vjerovjesničkim naukom postupaju kao sa prašinom razasutom. Sve to proizlazi zbog kratke pameti neznalica i njihovih podupirača u odbrani vjere, zvanja znalaca. Mnogi prema prohtjevima svojim, nemajući za to nikakva znanja, zavode druge u zabludu. A Gospodar tvoj dobro zna one koji u zlu prelaze svaku mjeru![106]

Završena je knjiga *Ispravno mjerilo*,
koja istančava umove, otvara velike misli i
napućuje na Pravi Put!

106 Dio kur'anskog ajeta iz sure el-En'am, 119.

Sadržaj

ISBN 995896847-9
9 789958 968471